

Bencsik Pál

KERESZTÉNY MAGVETŐ

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK :

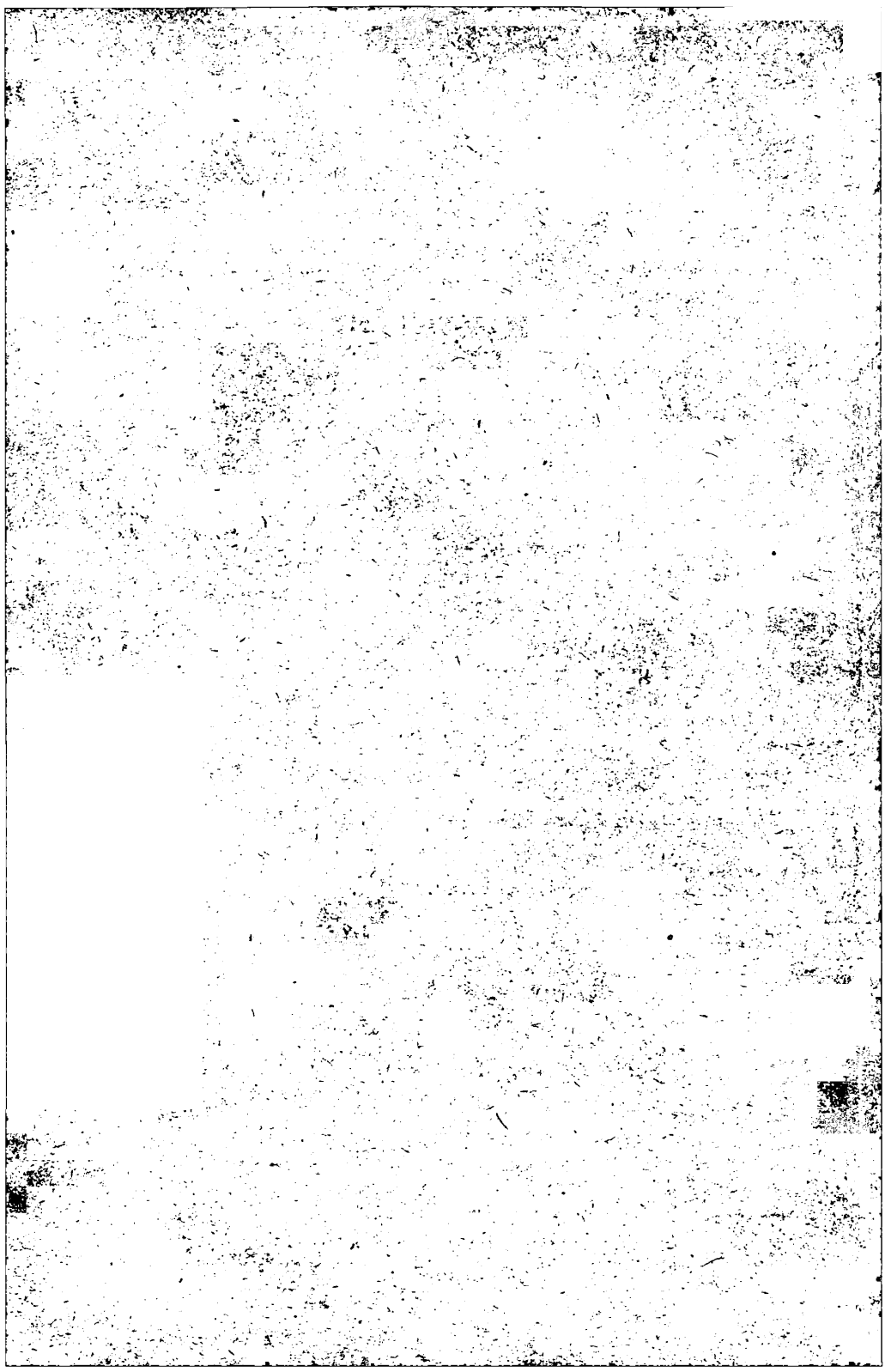
DR. GÁL KELEMEN, GÁLFI LŐRINC.

XLVII. KÖTET.

KÖLOZSVÁRT
NYOMATOTT GÁMÁN J. ÖRÖKÖSE KÖNYVSZAJTÓJÁN
1912

TARTALOM.

I. Önálló cikkek, tanulmányok.

	Oldal
Józan Miklós: Tudás és szeretet	1
Vári Albert: Ünnepeink és szertartásaink	13
Dr. Borbály István: Dávid Ferenc és kora. (vége)	20
Ürmösi Károly: Az igaz emlékezete áldott. (Ima.)	35
Kriza János önéletrajza	40
Gálfi Lőrinc: Jézus, az isten fia	65
Dr. Boros György: Hyacint atya (Loyson Károly).	86
Barabás Ábel: Dickens. Születésének 100 éves fordulójára .	97
Kovács Lajos: Egyházi beszéd	107
Gál Miklós: A dési komplanáció létrejötte és hatása	129
Percelné Kozma Flóra: A vallási modernizmus hatalma	143
Zsilinszky Mihály: Valami a szociálizmusról	152
Bartók Géza: 'Ki alapította meg a kereszténységet, Jézus-e vagy Pál	159
Vári Albert: Magyarország közoktatásügye 1910-ben	167
Dr. Borbély István: Arany Tamás	172
Vári Albert: Simén Domokos	193, 257
Dr. Vass Miklós: Kornis György külföldi tanulása	209
Kiss Sándor: Professzor Gilman	230
Ürmösi Kálmán: Kelemen Albert	275
Merczyng H: Az unitárius hitújítás Lengyelországban 1560— 1660-ig ford. Péterfi Dénis	287
Kelemen Lajos: Pókai Sárosi János végrendelete	294
Dr. Borbély István: Bod Péter az unitáriusokról	299
Győrfi István: Az ember kereszténysége	321
Kanyaró Ferenc: Melius Iház Péter legutolsó költői munkája	328
Ferencz József: Főtanácsot megnyitó beszéd	331
Ferencz József: Püspök évi jelentése a főtanácsn	334
Az egyházi képviselő tanács évi jelentése	342
Gyöngyössi Béla: Köszöntő a Berde-serleggel	356
A vallásos eszmék és a teológiai tudomány fejlődésének fő- mozzanatai a XIX. század első felében. V. B.	358

II. Irodalmi értesítő.

	Oldal
<i>Borbély Ferenc</i> : Kriza, Vadrózsák	46
<i>P. M.</i> : Tarcsafalvi Albert, Székelyföldön	50
<i>I.</i> : Brandsch Henrik: Az erdélyi szászok falusi iskolája 1600-ig	50
Új szenzációk a Jézus-irodalomban	52
Egyháztársadalom. Dávid Ferenc Füzetek. Irodalomtörténet	53
Tschackert: Rövid tanulmányi kalauz hittanhallgatók részére.	
Ford. dr. Szlávik Mátyás	177
<i>r. a.</i> Rousseau, A szavojai vikárius hitvallása. Ford. dr. Rácz Lajos	178
Erdélyi Történelmi Értesítő. Szerk. és kiadja dr. Veress É.	181
<i>y.</i> Kelemen Albert. (Nekrolog).	182
<i>Szentmártoni Kálmán</i> : A kolozsvári unitárius kollégium érte- sítője 1911/12. isk. évről	235
A székelykereszturi gimnázium értesítője 1911/12. isk. évről	242
<i>G. K. Dr. Zsilinszky Mihály</i> , Még egyszer a kath. autonomiá- ról és a papi vagyonról	244
<i>(ma)</i> : Dr. Kiss Ernő, Szemere Bertalan	302
Dr. Kemény Gábor, A szülők, a tanárok és a gyermek ..	303
Ürmösi József: Nyolc év Homoródszentpál község szövetke- zeti életéből	303
Kriza levelei Toldy Ferenchez	363
Dr. Kemény Gábor: Dr. Nógrády László: A gyermek és a játék	365
Unitárius Szószék	368
László Gyula: Újítás a porosz iskolák tornatanításában vagy a tizperces tornázásról	370
Ösvény.	390

III. Különfélék.

Pályázat egyházi beszéd írására	55
A pápa motu proprioja, a porosz kormány és a német katholikusok	55
Eucken a vallásról és az életről	57
Berzeviczy Széchenyiről	58
Wekerle a munkáról	59
Új típusú középiskola Szabadkán	60
A „Gyógyászat» Servétről	60
Tanítók az egyetemen. Egyházi főhatóság az alkoholizmusról	61
Németországi képviselőválasztások	61
Barkóczy áthelyezése. Nő a templomi szószéken	62
A tanári rangsor. Pedagógiai szeminárium	62
Országos érdeklődés a tanítók gyógyfürdője és üdülőtelepe iránt	63
Gyászhirek	64, 128, 192, 252

	Oldal
Vargyasi id. Daniel Gábor báró	116
Nemzetközi unitárius missziói Társulat	117
A jezsuitákra vonatkozó törvény Németországban	119
Halotthamvasztás	120
Bibliát a nép kezébe	122
Nők a teológiai fakultáson	122
Kerületi ifjúsági tornaversenyek	123
A középiskolai tanárság státusrendezése	123
A hazai zsidóság gyűlései	124
A jezsuiták terjeszkednek	124
Alkoholelles nap az elemi iskolában	124
Budapest népessége 1910-ben	124
Az orsz. ref. lelkészegyesület választmánya a lelkészi fizetés rendezése ügyében	125
A dunántúli ref. egyházkerület	127
Új magyar gör. kath. püspökség	127
Textus húzás	127
Fekete Gábor főgondnok kitüntetése	183
Foerster szociális pedagógiája	183
Unitárius tanárok értekezlete	184
Kerületi ifjúsági tornaverseny Kolozsvárt	184
A hódmezővásárhelyi templomszentelésről	185
A lelkészi fizetések állami rendezése	186
Népiskolai végbizonyítványok	187
A Titanic katasztrófája	187
Kormányképviselő	187
Tanáraink előléptetése	188
Unitáriusok ünnepe Temesvárt	188
Zoványi Jenő sárospataki tanár rehabilitálása	190
A „Verein für religiöse Erziehung“	190
Államsegély a tanítók fürdőjének	191
Az Országos Ref. Tanáregyesület közgyűlése	191
Wundt a katolicizmusról és protestantizmusról	245
Ostwald a vallásról és tudományról	247
Szabolcska és az unitáriusok	248
Az Amerikai Unitárius Társulat üdvözlete	249
Fekete Gábor főgondnok v. b. t. t. üdvözlése	249
Püspöki vizsgálat Torockón	250
Tisza István gróf a lelkészi korpótlékról	250
Államsegély a Tanítók Fürdőjének	251
Baksay Sándor királyi kitüntetése	252
Aranykönyv: Adományok a Nagyajtán létesítendő Kriza- szobor javára 253 old. Özv. Török Mihályné hagyomá- nyára az énlaki unitárius eklézsiának	256
Báró Györffy Rozália ösztöndíj-alap	305
Spencer Herbert az első okról. f.	307

	Oldal
Carlyle Tamás. f.	308
Jathó után Traub	310
A Jathó ügy a porosz kultuszminisztériumban	312
A bécsi eucharisztikus kongresszus	312
Los von Rom	313
A francia protestáns egyházak egyesülése	313
A jövő évi költségvetés	314
A kultuszminiszter új törvényjavaslatai. Jogakadémia Szegeden	314
Wundt a Tízparancsolatról	315
Gróf Tisza István beszéde	315
Tanítók az egyetemen	317
Az új nyugdíjtörvény tervezete	317
Új lelkész és kántortanító a kolozsvári ekléziában. Vilmos császár látogatása a berni székesegyházban	319
Tanítók fürdője, részvényei és villatelkei	320
Az 1912. évi főtanácscon elintézett ügyek	372
A magyar orsz. ág. ev. egyház az 1848. XX. t.-c. végrehaj- tása érdekében	373
A debreceni egyetem. A prot. püspökök fizetésemelése	374
Debrecennek nem kell a gör. kath. püspökség	374
Zsilinszky Mihály megnyitója a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság közgyűlésén	375
Budapesti ref. teol. akadémia felavatása	375
Kisgyörgy Sándor esperes királyi kitüntetése. A felekezeti tanárok nyugdíja. A Dunántúli Prot. Lap	376
Az új hercegprimás. Az új magyar gör. kath. püspökség életbeléptetése. A Balkán-háború	377

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLVII. évfolyam.

Január—Február.

1. füzet.

Tudás és szeretet.

Irta: Józán Miklós.

Londonban a British múzeum közelében egy szerény kis kápolna áll, hova külföldi tartózkodásom alatt gyakran betértem lelki enyhületet keresni. A gyülekezet lelkésze a híres egyházi szónok Stapford Brooke volt, aki odahagyva a hivatalos anglikán egyházat, lelkiismereti okokból unitárius lelkész lett. Mindig nagy élvezettel hallgattam. Az estvéli istentisztelet alkalmával olykor sorozatos előadásokat tartott az irodalom köréből, melynek szintén hivatott művelője; s nemzete nagy íróinak ismertetésével mindig hálás közönséget toborzott maga köré.

Templomban vagyunk. Elhangzanak a liturgiának utolsó akkordjai; el a Miatyánk. Az egyházi szónok fellép szószékére. Elkezdi magyarázni Tennyson „Király-Idylljeit“, annak vezérlő alakjait egymásután kidomborítja; igaz hősiességet, hűséget és gyöngédséget lehell minden sora. Feladata, melynek megoldására ő maga is költői készséggel rendelkezik, annál könnyebb, miután a régi rege náluk ép oly népszerű, mint nálunk Arany „Toldi-ja“.

Eközben mindvégig hű marad a szószék, — e legszentebb emelvény — céljaihoz, t. i. *emel* mindnyájunkat abba a magasabb régióba, ahol elnémul a világ vásári lármája s zavartalanul gyönyörködhetünk a mennyei karok soha meg nem szűnő, örök harmoniájában.

És a szentélyből kilépve, minő más színben tűnik föl előttünk a világ! A fényesen kivilágított utcákon hullámzó néptömeg iránt nem táplálunk többé testvértelen, mostoha érzelmeket. Megnyugvással tér ki-ki szerény otthonába, hogy az ő titkos kamrájában még egyszer meghányja, vesse a hallott dolgokat. Belátjuk, hogy az ész és szív végtelen birodalmában a profánnak tetsző irodalmi fejtegetés éppoly előkelő helyet vívhat ki magának, mint a tisztán

építő irányú egyházi beszéd. Sőt gondolatom szerint az előbbi annál mélyebb és maradandóbb nyomot hagy lelkünkben, miután nem kimondott cél vezet: nem közvetlenül, hanem inkább közvetve óhajt hatni, felébresztve az emberi lélekben a lehető legtisztultabb és legszentebb eszmény utáni vágyat és lelkesedést.

Ez a körülmény szolgáljon indokául annak, hogy én is, e nemes példán felbuzdulva ezen az egyháztársadalmi emelvényen, mely a hit, remény és szeretet evangéliumának van szentelve, egy kiváló angol drámai költemény — *Robert Browning*: „*Paracelsus*“-a — nyomán elmélkedem az emberi szellem két világhalkormányzó sarkpontjáról: a

tudás és szeretetről.

Anglia nemcsak a politikai, hanem a szellemi nagyhatalmak között is méltó helyet foglal el. Irigység nélkül ismerhetjük el azt is, hogy az emberi tevékenység igen sok ágában az övé a vezérszerep. A bibliás nemzet, nagyságát nem csupán sajátos helyzetének, hanem a fiaiban rejlő faji jó tulajdonságoknak is köszönheti. Költők, tudósok, államférfiak díszes sorozata tölti be a nemzeti Pantheont, akiknek nyomdokain jár a ma is élő nemzedék. Csak Shakespeare nevét kell említenünk, hogy az egész világ az angol nemzetnek adja a dicsőség pálmáját. Shakespeare nagyságát a teremtő erő örökös versenyében még eddig senki utól nem érte: felül nem múlhatja. De talán nem sértjük meg a halhatatlanság sugárzó fényétől megdicsőült emlékét, ha az ő tüneményes pályafutása mellett észre vesszük az ő szellemi örökösét, Browning Róbertet, aki a múlt század derekán széleskörű költői munkásságot fejtett ki; kiérdemelve nem csupán egy díszsír helyet a nemzet halottai között, — a westminsteri apátság gyönyörű templomában, — hanem csodálatot és nagyrabecsülést honfitársai és az egész művelt világ szívében.

Munkáit mindenki haszonnal és lelki élvezettel olvashatja. Mert ő sohasem téveszti szem elől a költő valódi hivatását, amidőn nem csupán a művészet követelményeinek kíván eleget tenni, hanem egyuttal mint próféta és tanítómester, oktat, nevel és jóra vezérel. Hangja kissé érdes, de erőteljes. Képei és hasonlatai közvetlenek és megnyerők. A legcsekélyebbnek látszó körülmény se kerüli el mindenre kiterjedő figyelmét. Érdeklí minden, ami természetes, ami emberi. S mint a kőszáli sasnak, oly könnyed és méltóságteljes az

ő lelke szárnyainak röppenése, amikor lecsap az emberi bűn, nyomor és igazságtalanság legsötétebb és legmélyebb örvényébe, vagy pedig egy újabb szárnylebbenéssel, fölemelkedik a gondolatok és eszmék legmagasabb régióiba és a napsugaras levegőt tele tudóval élvezi.

Keblét kitárja vészre és viharra. A küzdelemből testben és lélekben megerősödve kerül ki. Nem félti szellemi és erkölcsi erejét és épségét a beteges korszellem bénító hatásától; mert ő az örök szép, jó és igaz pártján van. S aki ezekben bizakodik, ezeknek szenteli életét, az kellőleg vértézve van mindennemű kísértés és ovtámadás ellen.

Istent nem annyira a természetben, mint az emberi társadalomban keresi. Behatóan foglalkozik az emberi lélek problémáival, melyeket nem old meg ugyan ő sem véglegesen, de legalább kijelöli az utat, melyen haladva megpillanthatjuk az igaz világot. Utmutató ő az élet nagy országútján. Tekintete minden világtáj felé egyenlő jóindulattal és érdeklődéssel fordul. S míg egyik karja le a földre, a másik fel az égre van irányozva. Az egyik kar: a *tudás*, a másik: a *szeretet*. Csodálva szemléljük ezt a különös utmutatót, mely karjait időnként összefonja, szent hévtől forrongó emberi kebelén s így mutatja ki nekünk az igaz emberi eszményt, melyben a tudás és szeretet nem állanak ellentétben egymással, hanem kölcsönösen kiegyenlítik és kiegészítik egymást. Browning a tudás tanítómestere és a szeretet prófétája. Találón mondja róla egyik szellemes bírálója* abban a könyvben, melyet tanulmányom megírásánál én is használtam; „Ő újból magyarázta nekünk a világot egy uralkodó eszme fénysugaránál“.

A tudás és szeretet alapvető elveit több kisebb-nagyobb elbeszélő költeményében szerepelteti konkrét jellemek alakjában, akiknek sorsa iránt nemcsak leköti, hanem mindvégig fokozza a mi emberi rokonszenvünket. Az illúzió teljes. Lelki szemeink előtt megjelennek az ő hősei és szereplői, akik még bukásukban is tiszteletet parancsolnak. Látjuk . . . Nyomon kísérik. Aggodalmuk, kétségük: a miénk. Hitök, reményük: a miénk. Dicsőségük fénysugarában gyönyörködünk. Sőt végső halálküzdelmükben is, amikor — *finita la commedia* — egy új élet kapujánál állunk velök együtt s azon a kapun még bűnünk érzetében is bizalommal kopogtatunk.

Ilynemű kiváló alkotása „Paracelsus“ is, mely mint drámai

* Henry Jones: „Browning as a Teacher“.

költemény, előadásra nem alkalmas ugyan, de a benne foglalt megragadó jellemrajz s egy hányatott élet küzdelmeit kísérő és fejtegető bölcselmi rendszer s a mindenek felett uralkodó művészi gond, egyaránt biztosítják annak az örök életet.

A költemény öt részből áll. A színhely mindannyiszor változik. Mindenik rész egy-egy új fejezetet képez egyszersmind a hős viszontagságaiban, amint nagyratörő céljainak kivitelére készül, az elérni látszik, vagy újabb irányban haladva is, kénytelen belátni küzdelmeinek sikertelenségét; majd egyesíti a két irányt, hogy utolsó világos perceiben, mielőtt végleg diadalt ülne rajta a testi, lelki agónia, meghitt barátja előtt megtegye a nagy kijelentést az utókor számára.

Paracelsus 1493-ban született Einsiedelnben. Atyja orvos volt, ki valószínűleg már korán bevezette a fogékony ifjúi lelket az alchímia és bűvészet, kéz- és csillag-jóslás titkaiba, melyek akkor Európaszerte nagy divatban voltak. E mellett azonban gyermekkori nevelése meglehetősen el volt hanyagolva. Nyugtalan természete miatt, ifjú-korában sem maradhatott soha egy helyen, hogy magát a könyvek buvárlásának szentelje. Tudását nem is az iskolának köszöni. Inkább a kebelében forrongó öserő sejteti vele, hogy nagyra van hivatva s olthatatlan vágygal vándorbotot ragad kezébe, bejárja Európának majdnem minden országát, felkutat minden titkot, minden bölcseséget, mit az emberi elme föltárt, vagy még féltve rejtget. Megnyílik előtte a tapasztalás dús, gazdag bányája, melyből — a költővel szólva, — csakugyan „életkincset ás“. Új szereket alkalmaz a gyógykezelésben, — mint a kéneső és az ópium. A néphagyomány szerint a bölcsök követ is föltalálta. Szóval messze földön híre terjedt ügyességének és nagy tudásának. Ily kedvező jelek között visszatérve hazájába, az a kitüntető szerencse éri, hogy — Oecolampadius ajánlatára — 33 éves korában meghívják a baseli egyetem orvosi és természettudományi tanszékére, melyet kedvező auspiciumok között el is foglal. Iskolázatlan szelíme és zabolázatlan kedélye azonban nem tűr semmi tekintélyt, nem ismer semmi korlátot. Működése vegyes érzelmeket kelt. S alig egy évre rá, megy; mert mennie kell. Pedig minden emberi gyöngesége mellett is jobb sorsra lett volna érdemes. Ettől fogva örökös bujdosás, gúny és megvettetés a sorsa; egész addig, amíg egy salzburgi kórházban a jótékony halál örök álmra fogja be fáradt szempilláit.

„És ez volt Paracelsus!“ . . .

De hadd beszéljen a költő maga!

Az I. szín alatt Paracelsus csöndes nyári estén egy wüzburgi kert lugasában, gyermekkori jóbarátaival, Festussal és Michállal társalog, akiktől bucsút venni készül. Az ő kebelében is melegen érező szív dobog. Nem veti meg az élet apró örömeit. De se a szép szülőföld emléke, se a nyugodt élet kellemei, se a meghitt baráti kör vissza nem tarthatják, mert az ő lelkében nagyratörő tervek forronganak. Baj, küzködés lesz osztályrésze: meglehet. De ez mind nem gátolja őt; mert a küzdelem az ő éltető eleme.

Isteni küldetést érez magában. Az isteni szeretet nagysága s az emberi lét magasztos céljai ellenállhatatlan erővel vonják őt tovább.

Ezt az örök vágyat, mely keblét tüzei, csak e világ szerint elégítheti ki a hatalom, kéj, arany s több ily hitvány jutalom. Ő magasabbra vágyik: a világ és a lét nagy titkát óhajtja feltárni. Nem álmodik tovább a régi kor álmos bölcseivel. Ő *tudni* óhajt. Tudni tisztán. Tudni mindent: az igazságot. Fáradozásainak jutalmát csak az óhajtott célban keresi. S bibliai kenettel teszi hozzá: sorsom intézésében nincs más részem, minthogy önként engedek az Isten akaratának, akinek „választott edénye“ vagyok.

És amint minden mellék érdeket elutasít magától, úgy megveti a mások segítségét, a kis és nagy tudósok buvárkodásait: „Nekem elég a bennem rejlő erő egyedül, mely tenni kész“. Bizonytal Isten adta belém ezt a hatalmas ösztönt. S ő, aki minden erő kútfeje, legjobban tudja: mit akar vele. Elvesztegetni mitsem enged ő. Akikre Istennek szüksége van, azok nem álmodozhatnak; a drága időt nem vesztegethetik, mert minden perc egy halál.

Undorral fordul el a nagyképüsködőktől, kik a bölcsek kövét keresik; szemfényvesztéssel és alchímiával keresnek maguknak kenyeret és dicsőséget. Ő nem folyamodik ezekhez a megvetendő eszközökhöz. Őt Isten segíti. Isten igazgatja végtelenbe vívó ösvényein. Ellesi a természet titkait . . . Egész életét ennek szenteli, Ő: *egymaga!* Kelet, Dél, Észak minden bölcsesége homályba vész: ideje, hogy Nyugat felől jöjjön fel már a nap!

„Új forrásból meritek éltető reményt magam és a világ számára. Új kijelentés világa hajnalodik az elnyomott és megvetett nemzedékek milliói felett. És a menyország megnyílik előttünk:

befogad minket úgy, amint vagyunk. És a szokatlan fény már nem vakít, ha szembenézünk vele boldogan . . .” Célja: felfogni Isten műveit, az Istent magát; és az örök Istennek utjait hozzánk, halandó emberekhez. E célnak jegyzi el magát. Ezért küzd, áldoz s elbukik, ha kell! Jutalom nélkül.

Váltig marasztják jó barátai. De ő már határozott. Meg nem ingatja többé jó tanács, se hű barátnő könnye . . . „Megyek; s ha Isten úgy akarja, elérem célomat“. Hangja tisztán, messzehangzó havasi kürt, amikor elkülönítve magát a föld gőzkörétől, kijelenti: „Szolgálom, az utolsó lehelletig szolgálni kívánom az emberiség szent ügyét; de azzal: vége! Egymáshoz nincs közünk. Viszontszolgálatra nem számítok“.

Ez az ő eredendő bűne. Ezzel, mint Festus is erősíti, mi is belátjuk, kihívja maga ellen a végzetet. Hogyan lehet a föld hátán oly lény, aki ne ismerje, ne óhajtsa, — aki megtagadja a *Szeretetet!* Hány ember van, akinek ez az egyedüli kincse, akit csupán a szeretet éltet!

Bizonyára a reformáció szelétől érintve, elveti ő is a régi kor tanait és szabályait; mert meg van győződve arról, hogy *az Igazság mibennünk, szívünk és lelkünk mélyén lakozik.* Fogoly a fény-sugár a test börtönében. E rabság alól akarja fölszabadítani önmagát s az összes lelkeket. Szociális önérzettel és próféta ihlelet hirdeti: „Mit ér nekünk egy vagy két óriás, ha az egész nép nem halad vele“. Elindul ő, hogy felfedezzen mindent, mi a *tudás* körébe tartozik. Az ember java s az Isten dicsősége: — ha *egy e kettő*: miért a csüggedés!?

„Buvár módjára víz alá merül
Koldus-szegényen: s drágagyöngyeivel
Felbukkan onnan, mint egy kis király“.

* * *

Szándékosan időztem ilyen hosszasan az I. tétel elemzésénél; mert annak minden fázisa okvetlenül szükséges a továbbiak megértésére.

Hőszünk útra kél. „Szép remények hajnalcsillaga“ vezérli őt. Baráti biztató szó hangzik felé a távolból. De kíséri egyuttal a nyílt, őszinte jóslat is, hogy az ily egyoldalú törekvés nem hoz számára ért gyümölcsöket s hogy bár terveit siker koronázza, boldogtalan lesz, árva, elhagyott. S csakugyan egy hosszú évtizedre

terjedő vizsgálódás, barangolás után a Bosporus partján, egy görög varázsló házában meghúzódva, be kellett látnia, hogy feladata, amelyet maga elébe tűzött, amily nehéz, ép oly reménytelen.

Nyugalomra áhítozik. Beismeri, hogy elragadta őt is a nagyra-vágyás, a dicsőség szomja, mint annyi mást. Pedig ő, céljához híven, mindenben az *igazságot* kereste. Élet, halál, világosság és sötétség, Isten és a világ csak az *igazság* szempontjából érdekelték. Erdő, mező, ezer szépségével s a föld méhe, hol az arany terem, mind csak az *igazság* köntöse volt neki. Siratja ifjúsága szép reményeit, a múlt felett sír égő könnyeket. Életerejé kimerülő-félben: haja őszbecsavarodott, keze aszott és dült barázdák homlokán.

„Tudás, Erő, Siker volt éltető elemem: és most mindennek vége, vége van. Alkotó szellem! ki nap vagy magad, kiméld én gyenge mécsvilágomat!”

Ennyi nehéz próba után se veszíti el reményét és bizalmát Istenben. Tőle várja a megújhidást, amidőn új életet óhajt kezdeni.

Eközben megjelenik előtte *Aprile*, aki mint szobrász, festő, költő és zeneművész, egy személyben, csupán a szeretet adományaiért lelkesülve, szeretni vágyott végtelen, mint Pacelsus tudni, tudni mindent. Itt tehát a két világra szóló vágy és érzelmeg-ütközik. S a haldokló költő szomorú sorsában, mint egy tükörben szemlélheti saját lelkének torzvonásait. Annak lázámaiban mondott végrendeletéből tanulságot merít, hogy az ember Istentől nyert adományait, akár a tudás hatalmát, akár a szeretet fénysugarát, csak úgy teheti áldásossá és önmagára nézve is boldogítóvá, ha el nem fordul embertársaitól; ha velők együtt érez, örvend, busúl s az egyetemes szívnek dobbanására figyelve, lesi el az öröklét titkait. Magas szellemnek hálás munka-mező. Lám a tavaszi szellő olvasztó lehelével bejárja a havast, de felkeresi a kis ibolyát is rejtett bokor árnyán.

Aprile és *Paracelsus*, mint szétröppent darabjai ugyanegy fényes meteornak, egymásra ismernek tehát. Belátják, hogy a szeretet tudás nélkül és a tudás szeretet nélkül mítsem ér.

Most hát munkára fel! Közölni fogja lelke kincseit . . .

* * *

Ehhez képest Baselben látjuk őt, hol jó barátjával, *Festussal* is, találkozik s együtt örülnek a viszontlátás édes örömeinek. Barátja túlboldog, hogy őt oly magas polcon látja tündökölni. Most már

szíve szerint kívánja, hogy állandó legyen az a szép siker, amit oly hosszas küzdelem után elért. De, úgy látszik, maga Paracelsus ebben az áradozásban nem osztozik. Elcsigázott testtel és illuzióitól megfosztott lélekkel, csak tömjénfüstnek nézi az olcsó népszerűséget, amely maholnap máglyát gyújt alá: „Sikert arattam, nagy sikert! S mi vagyok mégis — hajh! — boldogtalan. Betelt a szelid Michál jóslata . . .“

Hogy Baselben van? És hogy professzor? Ez ugyan nem valami nagy dolog. Tisztét betölti, úgy ahogy! De életcélja — semmis: világa rombadőlt. Pedig nyakláncot is kapott, nagy fejedelmi fővel ékesen és diplomája annyi, annyi van . . . Ám nagyra tartja, hogy Erasmus írt neki, kinek barátját, a jámbor Frobeniust, *Azóth*, — az ő bűvös kardja — föltámasztotta halottaiból. De az *igazság*, melyre szomjuhozott, csak oly távol van tőle, mint volt egykoron. Lemondott arról, hogy a tudás egész birodalmát magáévá tegye. Szeretne tanítani a népnek bár egy szemernyi igazságot, amit oly drága áron szerze meg. De lám, ha a csodálkozás moraja elsimúlt, vagy meg sem értik, vagy kinevetik, ott hagyják a faképnél és ő, a hét országra hírhedett tudós, mi egyéb, mint egy szélhámos barát, avagy kuruzsló, méregkeverő. A szeretet se boldogítja őt, mert ő még most is tudni, tudni vágyik; annak szomjuhozza balzsamcseppjeit.

Hát mi van abban, hogy elődeinek, a nagy tudósoknak tudós könyveit nyilvánosan elégeté!? Hogy megtagadta őket? S nem nyílt sisakkal szállott szembe vélők? Megcáfolni avult eszméiket! . . .

Hát *Luther* talán szépen kieszelt argumentumokkal vonja magához a hívők táborát!? Amikor ő, az egyszerű barát, mély hangján menydörögve, tagadni kezdte az eladdig rendíthetetlennek látszó dogmák igazát, nem többet ért el, mint most csöndes érveléssel? Tagadj, ha kell, tagadj merészen! Előbb megütözköznék rajta az emberek: azután rájönnek maguk a dologra s túlszárnyalják a kezdeményezőt. Luthert különben így jellemzi: „Csodálatos nagy lélek az a Luther. Letörte a súlyos bilincseket: szabaddá lett az ember lelke végre! A mi emberünk. A mi nagy célunkat szolgálja ő vele. Felszabadítók mi is önönmagunkat a vak sötétség zsarnokságából. És a népet, mely ránk tekintett üdvös tanácsért, gyáván ott hagyók. Isten segítse! Ő a nép vezére! Isten segítse! Ő a nép fia . . . !

Negyedik megállóhelyünk: Colmar, Elzászban. Ide menekült Baselből a városi tanács haragja elől. A hű barát újból oldalánál terem s ünnepélyes szomorúsággal lesi, hogy minő új terv fogamzott meg ismét a rendületlen küzködő agyában; ki még a porból is fönixmadárként fölemelkedik . . . Új terve szerint, a tudás és a szeretet gyümölcsseit egyszerre óhajtja élvezni. Küzd a végsőig . . . Végig küzdi a csatát! Előtte csak az a valódi élvezet, ami tudása tárházát gyarapítja; és csak azt tudja, azt ismeri igazán, amit összekapcsolt a szeretet aranyszálaival.

Michál halála, amit Festus csak sejtet inkább, mintsem bejelent s iránta érzett nagy szeretete, egy pillanat alatt földerítik előtte a halhatatlanság eszméjét, melyre baráti vigaszképpen boldogan — Ament mond s esküszik, hogy „a lélek nem kóstol halált . . .“

* * *

Salzburgban vagyunk. Egy kórház rideg cellájában ápolja Festus, a mindvégig hű, odaadó barát, szíve bálványát, a nagy, a dicső Aureolet. Itt a nagy jelenet. Itt az igazi bucsúest.

Lázálmaiban tépelődve önmagával és elleneivel, kik megkeseríték élete alkonyát, így menti saját maga előtt önmagát. „Se jó, se rossz: se Krisztus, se Kain nem vagyok. Ámde Kaint nem marta annyi vád és gyűlölet, mint engemet“.

Mikor végre lecsendesül a lelkében háborgó szenvedély vihara s megismeri egyetlen Festusát, csak egy kívánsága marad: „Borúljon reám feledés homálya. Feledjen el még a jó Isten is . . . Temess el engem, édes jó barátom, jeltelen sirba, csendesesen. Legyünk egyenlők a halálba' mind! Csak egy osztályt ismerve ottan: a család és a barátság szent kötelékeit . . . Ki ott a bölcs, dúsgazdag, szellemóriás! . . .“

Festus, az emberiség képviselője a haldokló mellett, vigasztalja a nagy szenvedőt, kinek lelkéből oly sok kedves vonást átörökölt — . . .: „Vigasztalódjál, Isten magához fogad odafent: s nevedet itt alant örök dicsőség környezi“.

Paracelsus hányatott életére még egyszer visszatekint; annak epizódjai egymásután vonulnak el lelki szemei előtt, mint midőn a szilajon tomboló árvíz magával sodor a tengerbe egy élő szigetet, amelynek bokrain még rajta csüngenek a dalos madarak. S víz, víz az áram, elragad magával mindent, ami volt: lombot, virágot, tördelt galyakat . . . *Ő is ifjú és öreg, boldog és szomorú,*

remél és kétségbeesik, verejtékezik és pihen — mind egy pillanatban . . . S így látja új világításban a rég lezajlott eseményeket. Egy egész élet szenvedései között ez az utolsó, percnyi, árva öröme, mely a lét titkát, — bár későn, — feltárja előtte. Ezt a titkot nem fogja sirba vinni. Boldog volt ő is: akkor, boldog addig, amíg magáévá tevé az emberiség szent ügyét s fenhéjazó göggjében el nem fordula bús vándorútja osztályosítól. Akkor látta, tudta, érezte, hogy van Isten; tudta: mi az élet; érezte, hogy az ember nagyra van hivatva. Tulajdonai: az erő, tudás és a szeretet el vannak szórva itt-amott még a lelketlen természetben is, ahol az Isten örömét találja s örök jósága megnyilatkozik. Ott van az Isten az emberben, mint a teremtés koronájában, aki világot, fényt derít mindenre, ami alatta van a lét vagy nemlét nagy lépcsőfokán. Ő a fokmérője mindannak, ami uralma alá vettetett. Ámde az élet törvénye, a folytonos fejlődés . . . És az ember még nem nagykorú . . .

Hite, mely vigaszt nyújt neki, a következő: *„Ha majd az egész emberiség fölemelkedik s nemcsak egyesek válnak ki belőle és a sorompóban, mint egyenlők, mind tette készen együtt küzdenek; gyermekkorát csak akkor éri el. Ha majd egészen felvilágosul, minden erejét latba vetheti s a saját lábán járni megtanul, akkor induljon diadalútjára, újra kezdve az időszámítást, új millennium első napjaként . . . Elérve így a büszke férfikort, az igaz ember újra fölfelé tör, míg Istenéhez végre eljutand . . . Így dicsőül meg Isten az ő földi gyermekeiben!”*

Paracelsus is erre a nagy feladatra volt kiszemelve, de ő túlbecsülte saját erejét. Erőszakosan széttépte a kapcsolót múlt, jelen és jövő között, melyek a végtelen haladás egyes lépcsőfokai. Méltán bűnhődik. Bukása sirba kergeti. Bezzeg most megtanulta becsülni a szeretetet, mely a világi fénynek, hatalomnak mindig elébe helyezendő. Ha a hatalom tetőfokán állanánk is, legyen bennünk még annál tisztább, annál mélyebb az igaz szeretet. Még a szeretet fogyatkozása is visszaatal az örök forrásra: a szeretetre. A gyűlölet sem egyéb, mint a szeretet maszkja.

Kiméletlen volt nemcsak az emberi gyengeségekkel, hanem önmagával szemben is. Pedig, ha a dolgok mélyére lát, még a dicstelen bukásból is meríthetett volna maga és a világ számára új reményt.

Paracelsus és Aprile, külön-külön, vasallusai voltak a *Tudás-*

nak és a Szeretetnek. Ami nekik nem sikerült, azt az emberiség egy harmadik típusban megvalósíthatja, nevelvén magának olyan jellemeket, akikben úgy a tudás, mint a szeretet örök eszméje testet ölt.

* * *

És most foglalkozzunk még egy pár pillanattal a tudás és szeretet elméletével s vonjuk le az abból levonható gyakorlati tanulságot: *Zárjuk szívéinkbe a tudást és zárjuk elménkbe a szeretetet!*

Azt mondtuk, hogy a tudás és a szeretet az emberi szellemnek világkormányzó sarkpontjai. Ezt az állítást igazolja saját tapasztalatunk. Megerősítik az emberiség jobbjai; költők, művészek, tudósok és vallás-alapítók, akik a dicsőült lelkek honából és ránk maradt becses alkotásaikból reánk lehellik ezt a kettős, életadó, diadalmas erőt: a tudást és a szeretetet.

Channinggel szólva: „A mindenható Isten a tudásnál és a szeretetnél nagyobbat semmit sem adhat nekünk; mert éppen ezek teszik az Ő lényének dicsőségét. Amikor ezeket közli velünk, mintegy saját magát áldozza minékünk“.

Mint vezérelvek, különválhatnak és több-kevesebb hatással működhetnek a szellemi világban; de aki ezeket, akár önmagában, akár az emberi társadalomban ellentétbe helyezi egymással, az áldásos, békés együttműködés helyett, bedugja annak tápláló erőforrásait s maga is, úgy az egyén, mint a társadalom, sorvad és sinylődik e miatt a természetellenes eljárás miatt.

Mind a kettőnek szerepe nyilvánvaló a vallás és erkölcs, a művészet és tudomány birodalmában. Magamba gyűjtöm gondos méh gyanánt a tapasztalat drága kincseit; de amíg azokat agysejtjeimben fel nem dolgozom és a szeretet lehelletével édessé, élvezhetővé nem teszem, úgy a magam, mint kis köztársaságom számára, amíg nem közlöm azt másokkal, addig úgyszólván nem is az enyém. Gondolataim is csak úgy ölhetnek világos és kifejező formát, ha azokat lelkemből átvetítem közös látóhatárunk vásznára s onnan igyekezem azokat leolvasni.

A szeretet a legfenségesebb eszme, melyet az ember elsajátíthat. Szeretettől áthatott élet egyúttal az igaz jószág tökéletes formája. Emerson szerint „a szeretet az élet varázsa“. Állandósítja, de egyúttal fejleszti és fokozza az ember lelki tehetségeit és az emberi társadalom hasznos intézményeit. „Izzó tűz a szeretet; szikrái előbb csak egyes emberi szíveket gyűjtanak szent lángra egymás iránt; de később annak sugara és melege szétárad egész

nemzedékekre s oda, hol az egyetemes emberszív dobog; nemes lángjával besugározza a nagy természetet, az egész világot“.

Szeretet, mély és igaz szeretet, biztosítja az egyesek, családok és nemzetek békés fejlődését és felvirágozását. Szeretet, mély és igaz szeretet adja meg az oktatás *nevelő* hatását s jutalmazza meg a tanítómestert is a siker édes reménységével. Szeretet nélkül nincs boldogság a földön, nincs üdv a menyországban. Szeretet nélkül nincs élet, csak tengődés. „Ha minden bölcsességet tudnék is, szeretet pedig nincsen én bennem, semmi vagyok“.

Szeretet a legfőbb törvény Jézus tanításában. Isten maga is szeretet. Ennyire szeretjük és magasztaljuk a szeretetet, mint „szép szellem részét a durva anyagnak“. Ez a mi közös evangéliumunk, melyen állva, sem magasság, sem mélység el nem választhat minket a Krisztustól, a keresztény hívő lelkek közösségétől. Amint Ferencz József 1876-ban oly szépen kifejezte: „A különböző hitformák tudósainak a theologia versenyterén csak akkor lehet áldásos működése, ha egy közös célban, a *szeretet* harmóniája által egyesülnek“.

S ha ezek szerint, amint érzem és örömmel tapasztalom, egyesít minket közös törekvéseinkben a megváltó és üdvözítő szeretet, miért választana el hát a tudás. Hiszen ez sem a konfessziók különféleségét, hanem a vallás és erkölcs lényegét, az Isten mélységeit kutatja. Mint egy kiváló skót bölcselő mondja: „Vallásos hitünk nem is lehet tiszta tudás nélkül. Nem az eksztázisba csapongó érzés találja meg az Istent, hanem a szeretettől élesztett és áthatott tudás; mely nélkül őt meg se közelíthetnők, sőt kizárnók; magunkat az erkölcsi lények öntudatos társadalmából“.

Tudásunkkal karöltve fejlődünk, tisztul és nemesbül vallásunk és erkölcsünk. Mert a megismert jót, szépet és igazat csak újabb lépcső-foknak tekintjük a további haladásra. S az egyszer megközelített, ha el nem is ért, valóság fölött, mint jótékony angyal, ott lebeg mindenkoron az örök ideál.

Tudás és szeretet: a mi szellemi fegyverünk. Hűtlenek volnánk a hit és lelkiismereti szabadság szent örökségéhez, ha fegyvereinket arra használnók fel, hogy az ablakainkon, illetve lelkünkben minden oldalról beszűrődő igazságot és világosságot elhomályosítsuk.

Minden irigység, féltékenység távol legyen mitőlünk; hiszen mi „szellemi országokra“ törekszünk.

Jelszavunk: *unitas, libertas, caritas*. Dicsőséges Isten . . . boldog emberiség . . .

Ünnepeink és szertartásaink.

Írta : Vári Albert.

Kétségbevonhatatlan igazság az, hogy az elmúlt XIX-ik százév minden irányban a fejlődés és haladás százada volt. Tudomány, művészet, ipar, kereskedelem óriási átalakúláson ment át s ellenállhatatlan erővel közeledett igazi célja felé. A kereszténység első századát kivéve alig van példa rá, hogy egy százév akkora változásokat idézett volna elő az emberiség érzületében, gondolkozásában, mint a múlt száz. Minek köszönhetjük ezt a nagy változást és átalakulást? Annak, hogy az ember lerázta magáról a hagyomány békóit s a maga egyéniségével a szokás hatalmán fölülemelkedett, hol tehetségei szabadon érvényesülhettek. Míg a megelőző időkben az ember teljesen elveszett a hagyománynak hömpölygő s sokszor iszappal telt áradatában; addig most öntudatra jutva, vagy a zavaros vizet megszűrni, vagy pedig abból menekülni igyekezett. Az emberiségnek ezen törekvését a francia forradalom nyitotta meg, mely méltó bevezetése volt a múlt százévnak, melyben az ember a maga erejének s tehetségeinek örökre állandó oszlopokat emelt.

Igen természetes, hogy ez az óriási átalakulás a vallás mezőit sem hagyta érintetlenül. A teológia, mely addig dogmai és morális leckékből állott, jelentékenyen megbővült és kiszélesedett s a tudomány többi ágaival egy sorba helyzetetett. Az emberiség vallási tehetségeit Strausz Dávid rázta föl a zsidó álomból 1835-ben megjelent „Jézus élete“ című művével. E mű megjelenése, mely valóságos forradalmat idézett elő, alapjában lerontotta azt az ódon palotát, melyet az emberiség vallási képzelete a keresztény mitológia fővény-alapján századokon át nagy buzgalommal épített. Kő kövön nem maradt. A romok a teológia egész mezőjét elborították. E rombolásnak kimondhatatlan következményei lettek. Amint az emberiség, az óriási romhalmaz láttára első, kinos meglepetésé-

ből, magához tért, lázas sietséggel fogott a munkához. Első feladat volt a romoknak eltakarítása s az alkalmas anyagnak kiválasztása, hogy egy biztosabb alapon álló s a kor ízlésének is megfelelőbb épület emeltessek. Az újonnan emelendő épület hivatása, sőt terve is főbb vonásokban már készen volt Schleiermacher „Der christliche Glaube“ című művében. De hogy lehessen kiválasztani az óriási romhalmaz közül a még fölhasználható anyagot? E kérdésre is megfelelt tübingai Baur, ki a bibliai kritika hatalmas eszközét adta a munkások kezébe, hogy az új épület anyaga ennek segítségével jól megválogatható legyen. Amikor így minden rendben volt, a munkások egész seregével megindult a munka. Egyik nemzedék kihalt, más lépett a nyomába; de a munka haladt s halad ma is, amikor már szépen tető alatt látjuk azt a szép épületet, melynek neve: „modern kereszténység“. A munkások sürgölődését, az épület emelkedését vegyes érzelmekkel nézték a különböző gondolkozású keresztények. Az orthodoxia hívei hol szánakozással, hol gúnyos megvetéssel fogadták e munkát, míg a szabadabb gondolkozók lelkes örömmel s igaz gyönyörrel csüngöttek rajta.

Mondanunk sem kell, hogy mi unitáriusok mindig ez utóbbi táborban állottunk, sőt közöttünk is voltak többen, kik e munkát elősegítették. Jól eső örömmel néztük, hogy amint halad előre a munka, mind inkább ölt testet az az ideál, melyet mi lelkünkben az igaz kereszténységről már régen tápláltunk. Igaz gyönyörrel tapasztaltuk és tapasztaljuk, hogy ez a hatalmas vár egészen a mi ízlésünk, ami gondolatunk és a mi eszméink szerint épült és épül. Szóval azt tapasztaljuk, hogy a modern teológia a mi hitünk igazságait mind inkább és inkább támogatja, erősíti s tudományos készülleteivel mind inkább domborítja ki a kereszténységnek azt az alakját, mely a mi hitünk tartalmának leginkább megfelel. Mintha csak a mi mustármagunkból fejlődnék a modern kereszténység terebélyes fája. Többé nem kell féltenuünk és takargatnunk az irigy és féltékeny világ előtt a mi drága kincsünket: az unitarizmust; sőt kötelességünk annak fénye és tisztasága érdekében eltávolítani a múlt ama hagyományait, melyek hozzá nem tartoznak, sőt homályt vetnek ragyogása elébe. Bátran bemutatathatjuk a maga igazi tisztaságában, mert az ma a gondolkozó világ vallásos meggyőződésével teljesen megegyezik.

Az egyházak hittartalma a dogmákon kívül, az ünnepekben és szertartásokban jelenik meg a világ előtt. Olyan ünnepet egy

egyház sem fogad el s olyan szertartást nem gyakorol, amely hit-tartalmával ellenkezik. Hasonlítsuk össze már most a mi unitárius hitünk tartalmát ünnepeinkkel és szertartásainkkal. Vajjon az előbbi hű kifejezést nyer-e az utóbbiakban? Vajjon mint egyház levontuk-e a szükséges következményeket az újabb teológia által megállapított igazságokból? Nincsen-e valahol egy kis homály, mely ellenkező látszatot kölcsönöz az általunk elfogadott és vallott igazságnak? Gondolatom szerint van. Ünnepeink közül hamis fogalmat adhat hitünkéről az *áldozó csütörtök*; szertartásaink közül pedig a *keresztelés*, illetve ennek gyakorlási módja.

Miért tették ünneppé a keresztények az áldozó csütörtököt? Annak emlékére, hogy a Jézus, feltámadása után a tanítványai között eltöltött 40 napi idő elteltével ezeknek szemeláttára az égbe emeltetett. Itt megjegyzendő, hogy az ünnep magyar neve semmi összefüggésben nincs az ünnep tárgyával. Más nyelveken a „menybe-menés“ ünnepének nevezetik pl. latinul: *ascensio Domini*; angolul: *ascensionday*; németül: *himmelfahrtsfest*, amelyek az ünnep tárgyát fejezik ki. Magyar nevét valószínűleg onnan kapta, hogy a katolikusok a megelőző keresztjáró napokon s éppen e napon is áldozni szoktak. Hogy mikor kezdték ünnepelni a keresztények, azt biztosan tudni nem lehet. Augusztinus idejében már általánosan ismert volt.¹ A katolikus egyháztól átvették a protestánsok s gyakorolják ma is.

Hogy a kereszténység ilyen alakban elfogadta a menybemenetel ünnepét, azt a cselekedetek könyve írójának lehet köszönni, ki a legelső a menybemenetel leírói között. Ugyanis Pál apostol Jézusnak feltámadása utáni földi tartózkodásáról és a menybemenetelről semmit sem tud. Az evangélisták közül Máté és János szintén nem tesz említést róla. Márknak ide vonatkozó része (16. r. 9—20. v.) későbbi betoldás. Lukács pedig (24. r. 50—51. v.) a feltámadást és menybemenetelt ugyanazon napra teszi.² Így maradunk egyedül az apostoli cselekedetek írójára, akiről azt sem tudjuk, ki volt s aki Krisztus után több mint száz évvel írta sok helyen nagyon is tendenciózus könyvét, melyet éppen ezért hiteles történeti alapnak el nem fogadhatunk. Ezek szerint tehát a Jézus

¹ Zoványi Jenő: *Theologiai ismeretek tára*. I. k. 26. l.

² V. ö. Lang Henrik: *Keresztény Dogmatika* 202. l. és Simén Domokos: *Ev. csudák*. 144. l.

menybemenetelének érzékies leírása is azon mithoszok körébe tartozik, amelyekkel olyan gazdagon beszótték életét. Hogy a cselekedetek könyvének írója a mithoszt fölvette könyvébe, az igazolást talál ama kornak Istenről való zsidós fölfogásában. Ama kor hite Istent csak az égben fénylő trónusán képzelte, a honnan igazgatja a világot. Hogy tehát valaki Istennel egyesülhessen, annak az égbe kellett mennie. Így vitetett fel Ilyés a tűzszekéren. Így kellett Jézusnak is oda mennie, hogy Istennel egyesülhessen. Azonban az a fölfogás a modern világnézet keretébe be nem illeszthető. E szerint minden testet a föld vonz s elképzelhetetlen, hogy akármely test önmagára föl az ég felé emelkedjék. Ellenkezik Istennek teisztikus fölfogásával is, mely szerint Isten a világban bennlevő s mindenütt jelenvaló léttel bír, aki úgy van a földön is mint az égben.

Igaz, hogy mi újabb időben nem is prédikáljuk a menybemenetet ilyen érzéki alakjában, hanem szellemesítjük s a Jézus megdicsőülését értjük alatta. Úgy, de ez a megdicsőülés már a húsvéti történetben eléggé jelképezve és kifejezve van. Miért kell hát a test börtönéből s a halál éjjeléből megszabadult lelket még 40 napig e földön várni (ami ismét elképzelhetetlen), hogy a megérdemlett dicsőségnek részese és osztályossa legyen? A hagyomány és szokás nem elég érv. A tisztaság és világosság érdekében ezeken túl kell tennünk magunkat. Én tehát ünnepeink közül az áldozó csütörtököt, mint a menybemenetel ünnepét, kihagyandónak gondolom, mint amely nem egyezik meg a mi hitünk tartalmával. Hogy azonban a múlttal se szakítsunk teljesen, lehetne egy más, történelmi alappal bíró eseményt a Jézus életéből ez ünnep tárgyává tenni vagy pedig azt az egész egyházban konfirmációi ünnepé átalakítani.

Szertartásunk kettő van, u. m. a keresztség és az Úrvacsora. A vallás lényegét nem helyezük a szertartásokba. A vallásnak nem az a célja, hogy a szertartások gépies gyakorlására buzdítsa a hiveket; hanem a szertartások eszközök a vallásosság ébresztésére. A keresztyén szellem külső szertartások nélkül is működhetik az emberben és megfordítva a szertartások is gyakorolhatók a keresztyén szellem nélkül. Azonban mégis az általunk gyakorlott két szertartást az igaz vallásosság ébresztésére hasznosnak és szükségesnek tartjuk, melyeknek elhanyagolása rendszeren vallási közönyt von maga után; de azt még sem mondjuk, hogy ezek nélkül valaki vallásos életet ne élhetne.

Minthogy ezek szerint a szertartásokat eszköznek tekintjük a vallásosság ébresztésére, jogunk, sőt kötelességünk azokat úgy gyakorolni, amint a kívánt célt a legsikeresebben előmozdítják anélkül, hogy a babonás gondolkozásnak vagy hamis felfogásnak helyet adjanak. És itt az Úrvacsoráról nem szólunk. Ha vannak is egyesek, kik ferde hitet kötnek az Úrvacsorához; de hiveink nagy többsége tisztán látja annak hasznát és célját, ami azt mutatja, hogy a papság helyesen és lelkesen fogja föl konfirmációi miszsióját. S ha templomaink egyébkor kongnak is az ürességtől, e szertartásnak ereje megtölti bünbánó és az igazságot szomjúhozó hívekkel. Pedig nem függ ott senki feje fölött a kárhozat Damoklesi kardja.

Azonban tapasztalatunk szerint, másként vagyunk a keresztiséggel. Úgy látszik, hogy még mindig sokkal inkább a kárhozattól való félelem, mint a keresztény vallás igazságai iránt való őszinte lelkesülés tartatja a keresztvíz alá a kis gyermekeket. És e tekintetben — valljuk meg — minket papokat is terhel egy kis mulasztás. Hízeleg nekünk a közhit, hogy a mi közbenjárásunk menti meg az ártatlan kisdedeket a kárhozattól, holott jól tudjuk, hogy „ilyeneké a mennyeknek országa“. Ezért nem igyekszünk minden alkalommal elosztatni a szülők babonás gondolkozását, sőt dicsérjük ama tulságos aggodalmakat, mellyel haldokló gyermeküket hozzánk küldik, hogy a keresztelés által megmentsük a kárhozattól. Vagy talán attól félünk, hogy népünk megismerve az igazságot, el fogja hanyagolni a keresztelés szertartását? Gondolatom szerint ez nem ártana annyit az unitárizmus tisztaságának, mintha vakhittel és babonával gyakorolják. Ez vihette Dávid Ferenccet is arra az álláspontra, hogy a különben is nem bibliai alapon nyugvó gyermekkeresztelést ellenezze. Nekünk tehát minden igyekezettel oda kell törekednünk, hogy e különben üdvös szertartástól minden vakhittel s babonának legkisebb árnyékát is gondosan eltávolítsuk s azt minden esetben úgy tekintessük, mint egy olyan vallásos cselekményt, amely által a szülők egyfelől ünnepélyesen kifejezik a keresztény vallás boldogító voltában való hitüket; de amely másfelől kötelezi őket arra, hogy gyermekek lelkébe is ezt a hitet belecsöpögtetik. Így lesz a keresztiség azzá, aminek lennie kell: az igaz vallásosság egy hatalmas eszközévé.

Egy másik, ami már a kívülvilággal szemben vet homályt az unitárizmusra: a keresztelési formula. Tudvalevőleg az atyának,

fiúnak és szentléleknek nevében keresztelünk. E három alkotja az úgynevezett szentháromságot, minek határozott tagadása az unitárizmus. Nem hiába, hogy mindig vonakodtak e formulától az unitáriusok s csak törvény által voltak annak a használatára kötelezhetőek. A bibliában egyetlenegy helyen¹ fordul elő s úgy, mintha a Jézus mondta volna. De vajjon mondhatta-e a Jézus? Hiszen az ő idejében e szavaknak egymáshoz való ilyen kapcsolata nem volt kifejlődve. Azokat csak a későbbi idők hozták egymással viszonyba. Megegyezik-e ez az „ember fiának“ szellemével? S ha ilyen határozott parancsot adott volna ki éppen a megválás utolsó pillanatában, vajjon a tanítványok nem ragaszkodtak volna-e szigorúan a szeretett mester utolsó rendeletéhez? Pedig nincs példa rá, hogy az apostolok közül akármelyik is az Atya, fiú és szentlélek nevében keresztelt volna, hanem igen egyszerűen a „Jézus Krisztus nevére“, vagy a „Krisztusra“.² Nagyon is kétséges tehát, hogy a keresztelési formula a Jézustól származott volna; mert ez nem egyezik meg sem az ő szellemével, sem az apostoloknak vele szemben való maguktartásával. Hogy került hát bele a Máté evangéliumába? A bibliai kritika megállapította, hogy az evangélium mostani alakját a második század első felében öltötte fel egy ős Máté-féle evangélium alapján. Ez az utolsó átdolgozó sok mondat vett történeti ténynek s így csudákkal gazdagította az evangéliumot.³ Lehet az ő munkája a keresztelési formula, melyről a többi evangéliumok semmit sem tudnak. Annyi bizonyos, hogy ez a formula közelebb áll a I. János 5. r. 7. versének szelleméhez, mint a Jézushoz.

Igaz, hogy mi a szavaknak egészen más értelmet adunk, mint amit azok látszólag kifejeznek s teológusaink szépen kifejtik, hogy mit kell rajtuk érteni,⁴ de mivel ezt mindenki nem olvassa, azért megtörténik, hogy mi, akik ismerjük az ők írásait, értjük egyképpen, aki pedig hallja, az a maga módja szerint magyarázza más-képpen. Alig hiszem, hogy legyen olyan laikus ember, aki hallva, a mi keresztelésünket, azt úgy magyarázza, hogy mi abba a tudományba avatjuk be a kisdedeket, „amely az Atyának akaratajából a

¹ Máté 28. r. 19. v.

² Csel. 8. r. 16. v., 10. r. 48. v., 19. r. 5. v. Rom. 6. r. 3. v. Gal. 3. v. 27. v.

³ Simén D. Szentháromság története. 34. l.

⁴ Szentábrahám M.: A ker. hittudomány összege. 242. l. Simén D.: Szentháromság története. 62—63. l. Ferencz J.: Unitár Káté. 97—98. l.

Fiú által kihirdettetett és a Szentlélek által mindnyájunkban munkálkodik;“ hanem igenis azt mondja: „ezek is a Szentháromságra keresztelnek. Miért hát unitáriusok?“ Mi ismerjük e formula unitárius értelmezését, mert megtanultuk; de a világ más fogalmakat köt azokhoz a szavakhoz. Azt az értelmezést az unitáriusok kényszerűségből kitalálták, hogy legyen mivel megnyugtassák lelküket s inkább megmaradtak a két értelmű formula mellett, mint-hogy annak elhagyásával az egész egyházat kockára tegyék. De az mindig egyik homályos pontja volt hittanunknak.

Mi köt hát minket, hogy még ma is oly görcsösen ragaszkodunk e szavakhoz? Hiszen „a betű öl“. Hallom, hogy egyesek túltették magukat a szokáson és az egyházi liturgián, midőn „az egy Isten nevére“ keresztelnek. Ez két okból nem helyes. Először azért, mert ugyanazon egyház tagjainak minden nagy szabadság mellett is, egyöntetűségekre kell törekedniök. Másodszor azért, mert az „egy Isten nevére“ formula nem fejezi ki a keresztelés célját. A keresztény egyházban a keresztelés mindig a Krisztus tudományának terjesztésére és erősítésére szolgált s a kereszténységnek volt a pecsétje. A Krisztus tudományában pedig benne van az Istenben való hit is. Ennél fogva, a mi hitelveinknek legmegfelelőbb keresztelési formula az lenne: „Én tégedet N. megkeresztellek a Jézus nevére“, ami még hozzá az apostolok példájából van merítve s így bibliai alappal bír.¹

Nekünk hitünk igazságaiban van minden erőnk s ezt az erőt helytelen szokással vagy kétértelmű formulákkal kisebbitenünk nem szabad, sőt kötelességünk, hogy az igazságot mennél ragyogóbbá tegyük mindenki előtt.

¹ V. ö. Szentábrahám i. m. 242. l.

Dávid Ferenc és kora.

Irta: Dr. Borbély István.

(Vége).

Súlyosabb volt ezeknél Békés dolga. 1573 januári gyűlés Majláth Margit felperesnek adott igazat, mi ellen Békés a császárhoz felebbezett. Báthory megtagadta a felebbezés továbbítását. Azonban Miksa titkon értesült róla s hívét diplomával lepte meg, mely őt Fogaras birtokában megerősíté. Most már többé nem lehetett kételkedni abban, hogy kard fogja eldönteni a hatalmi kérdést. Őszig Alvinc, Enying s Fogaras Báthory kezébe kerültek. A két fél között hát vér folyt s hogy a vér ne nélkülözze a törvényes alapot, az októberi meggyesi partiális teljes hatalmat adott Báthorynak Békést megbüntetni s pártját kiirtani.

A következő 1574-ik esztendő mindkét fél fegyverkezésével telt el. Báthoryra vonatkozó emlékeink gyakran emlékeznek Blandrata ténykedéséről, így különösen Paczót Jánossal, Pongrácz Frigyessel és Rueberrel kapcsolatban, miből nyilvánvaló, hogy az udvari orvos a legteljesebb mértékben birta fejedelme bizalmát. Ám, Békés is nagyarányú diplomáciai vállalkozásba fogott. Miután Miksa császár csak úgy volt hajlandó segítséget adni háborúhoz, ha az a török tudtával történik: év végére már ezzel is elkészült. Igaz, hogy ez ígéletben sem Miksa, sem a török részéről nem volt sok őszinteség (az utóbbi helyen 1574. dec. 21-én trónváltzás volt), de a bosszúvágytól égő Békés ezt nem vehette észre. Báthory értesülve lévén ellenfele akciójáról, a külföldi segélyt nem tartotta elég komolynak, ellenben annál nagyobb előkészületeket tett a benső ellenségek megfékezésére. Jellemző, hogy minden intézkedése két irányú volt. Noha Békést akarta sujtani, az unitáriusokat sem kimélte. Miután Faber György 1575 tavaszán Szántó Istvánnak azzal az izenetével tért vissza XIII. Gergely pápa jubileumi zsinat-

járól, hogy a régóta ígért jezsuiták nem sokára utnak indulnak Erdélybe, a fejedelem hát jól teszi, ha az ő munkájuk sikerét előkészíti, — Báthory István nagyszabású unitárius üldözést rendelt el. Előbb felszólította a Dávid-hitet valló unitárius papokat, hogy ha javaikat, hivatalukat továbbra is birni akarják, térjenek „in gremium ecclesiae suae Catholicae“. Csanádi Imre, ki szintén kapott ily felszólítást, Blandratához fordult tanácsért. De Blandrata sem tudott egyebet ajánlani, mint hogy kísérelje meg írásban megokolni hitét. Csanádi most Palaeologushoz és Sommerhez fordult e válasz megszerkesztéséért. Ismerjük Palaeologus „emlékiratát“ Csanádi unitáriusságáról s a fejedelemnek erre adott válaszát.¹ Sehol semmi elnézés. Hiába írt Palaeologus Sulyok Imréhez, a fejedelem proto-notáriusához. Báthorynak az unitáriusok elleni személyes gyűlölete határtalanná fokozódott s a legkiméletlenebb üldözésben részesíté őket. Palaeologusnak is menekülnie kellett; júliusban már Krakkóban volt. Szerencséjére, mert mint Szakmári Fabritius István kolozsvári unitárius prédikátor tudósítja, „a fejedelem sokakat elfogatott s Gyulafehérváron börtönbe záratott“.

Július 9-én megtörtént a szentpáli ütközet. Békés csatát vesztett s megszűnt Báthory politikájára nézve tényező lenni. Erdély történetében új korszak kezdődött . . .

Szomorú igazság, hogy a császári főnhatóság alól kiszabadult független erdélyi fejedelemség a kolozsvári vérnapon fogant meg. Mert a győztes Báthory uralmát ellenségeinek kiirtásával kezdte. Hány Dávid-hitű volt a 43 kivégzett s 34 megcsonkított között, nem tudjuk. De fennmaradt emléke annak a rendeletnek, mely szerint a fejedelem Kolozsváron „a pártosok marháit keresetét minden embernél“. Ugyanitt gyűltek ítéletre a rendek s itt hajtottak végre a büntetések is. Teljes joggal jegyzé meg Jakab Elek: „Kétség felett áll, hogy a vérbírósgot gyakorló országgyűlésnek Kolozsvárra, Dávid F. híveinek e nagy központjára hirdetésének ama politikai és lélektani kettős indító oka volt, hogy annak szörnyjelenetei az erős unitárius érzületű lakósokat megfélemlítsék, ellenállási szellemét megtörjék és hogy a fejedelem — amint mondotta — visszaretentő példát adjon a székelységnek, mely Dávid Dávid F. vallásához lelkesülve ragaszkodott“.² Azonban a legret-

¹ Az erre vonatkozó okleveleket, valamint Dávidnak Palaeologushoz és Sommerhez való viszonyát igazoló adatokat külön tanulmány keretében fogom közzétenni.

² *Jakab E.*: Kolozsvár története, II. köt. 205—206. l.

tentőbb csapásoknak is egyszer vége szakad: az unitáriusokra rövid ideig tartó néhány jó nap várakozott.

Történt ugyanis, hogy Valois Henrik lengyel király 1574. június 18-án trónjáról megszökött. A gazdátlan korona egyszerre több várományost teremtett, kik közül Miksa és Báthory István voltak a legszámottevőbb jelöltek. A királyválasztás első kísérlete alkalmával (1575. májusban a stenzyci országgyűlésen) szervezetlen pártja miatt Báthory kisebbségben maradt. A szeptpáli csata után főleg Blandrata György és Berzeviczy Márton közbenjárására akkorára növekedett pártja, hogy az összes lengyel köznemeseket hívei között találjuk. Így esett meg, hogy a nemesség óriási többsége, élükön a Zborowskiakkal és Zamojszki Jánossal, december 14-én Jagello Anna kir. hercegnőnek s kijelölt férjének, Báthory Istvánnak ajánlották fel a lengyel koronát. Ám, két nappal előbb a szenátorok, főpapok, vajdák, várnagyok és a köztársaság főméltóságainak többsége, élükön a gnezdai érsekkel, a császárt kiáltották ki királlyá.¹ Két király közül azé lesz a korona, ki azt előbb fejére teszi. Megkezdődött hát a párthívek toborzása. Báthory agitációi Erdélyből indultak ki. Legelőször is uralkodói politikájának adta fényes bizonyágát: Békésnek nemes ellenfélként azt izente, ha meghódol, barátságába fogadja. Erre azért volt szükség, mert Miksa kiméletlenül üldözni kezdé a szerencsétlen főurat. Ez időtájt röppenhetett tova hír szárnyával híres mondása: hármat tartott meg Isten magának — semmiből teremteni, jövendőt előre tudni és a lelkiismereten uralkodni. S hogy a szálló íge ne nélkülözze a valóságot, 1576. január 28-án a meggyesi országgyűlés végzései közé iktatta: „Könyörgöttek azok az atyánkfiai, kik Dávid Ferenc válásán vannak, hogy Dávid Ferenc superintendensük legyen és ha ő meghal vagy pedig betegségek vagy mi egyéb okból mutálni kelletnék, mutálhassák és mást substituálhassanak, eadem auctoritate; csakhogy a religio dolgában semmit ne innoválhasson, hanem amiben találtatott, azon állapotban maradjon“. A még sajgó sebek gyógyító írja akart lenni e határozat. A Békésnek megkegyelmezni hajlandó Báthory ime felekezeties elfogultság nélkül támogatja az oly sokat üldözött Dávid Ferencet és híveit!

Valóban az elismerés csodálatával kellene fogadnunk e pár-

¹ Szadeczky L.: Békés Gáspár, 74. l. A király választás történetét szintén Szadeczky írta meg terjedelmes és okmánytárral ellátott monografiában.

tatlan nagylelkűséget, ha egy — s nem régen előkerült — tény távol nem tartana tőle. A lengyel király választásnak a napjaiban Báthory gyakori levélváltásban volt a Rómába zarándokló magyarok gyóntatójával, Szántó Istvánnal. Még az elmúlt 1575. év őszén írta a jezsuita páter, hogy „a pápa és a bibornokok az ő hitbuzgalmától várják, hogy Erdélyt a róm. kath. vallásnak visszanyeri“. E jó véleményt megzavarta a lengyel trónért folyó küzdelem. Említve volt, hogy Miksa is aspirált; most hozzátehetjük, hogy az ő ügyét Bécsből főként Ernő és Ferdinánd főhercegek intézték, kik evégből kikérték a szentszék támogatását is. Igen érthető, hogy e vetélytársak minden módot és alkalmat fölhasználtak Báthory gyalázására. A többek között azt híresztelték róla, hogy az unitáriusok (t. i. Blandratáék) segítségével igyekszik trónra jutni; valószínű hát, hogy uralmát is az ő javukra fogja fordítani. Főlemlegették legújabb intézkedéseit is. Szántó, kit mélyen sértett az alaptalan rágalom, emlékirattal védte Báthoryt a szentszék előtt. Egyszermind azonban arra is volt gondja, hogy figyelmeztesse Báthoryt: „Blandratát csak azon föltétellel tűrje meg udvaránál, ha a római egyház kebelébe ünnepélyesen visszatér; mert különben amint János Zsigmond alatt az erdélyi nemességet megmetyelyezte, ugyanerre fog törekedni Lengyelországban is; és ha az ő orvosi tanácsát veszi igénybe, a mérgezés veszélyének teszi ki magát“. A fejedelem helyett Báthory Kristóf válaszolt Szántónak, tudósítván, hogy „a katolikus restauratio megindítására Erdélyben a viszonyok a legkedvezőbbek“. Ime az ok, amiért Báthory István vallásos szabadelvűségét, valamint azt az őszinteséget, mellyel Dávid Ferencet superintendensi állásában törvényesíté, — nem vehetjük komolyan s főként nem elismeréssel.

A megválasztatást hírül hozó lengyel követség 1576. február 8-án érkezett Meggyesre. „Ez nap Báthory lengyel királlyá választása ünnepélyesen kihirdettetett“. Nyomban utána helyetteseül vajdának feleskették Báthory Kristófot, ki mellé generálisul a Békéstől elpártolt egykori testamentumos Hagymássy Kristófot adták.

Noha névleg István tovább is megmaradt fejedelemnek, Erdély tényleges ura ezentul Kristóf lett.

Báthory Kristóf uralkodását Dávid életében nem zavarták politikai viszályok. Ki előbb leginkább zavargott, Békés Gáspár, 1576. derekán kedves ember Báthory István előtt s a bekövetkező év Berzeviczy Márton, Wesselényi Ferenc, Gyulai Pál, Báthory György,

Bornemissza János és Békés Gábor között mint a lengyel király „factotumát” találta. Noha a pápai nuncius arról emlékezik, hogy unitárius hitét ekkor sem hagyta el, semmi jel nem mutatja, hogy egykor együtt szenvedő barátjával, Dávid Ferencsel, továbbra is tartotta volna összeköttetését.

Dávid életéből három év eseményeinek elmondása van még hátra. E három év a reformátor tragédiájának szomorú befejezése. Folytonos üldözés, majd személyi kínzás, hogy végül börtönbe zárással némuljon el . . .

Ha eddigi munkámban éreztem akadályokat, hát itt igen; mert arról győződtem meg, hogy, ellentétben a régi historiaírással, egészen új nézőpontból kell vizsgálnom az eseményeket. A Dávid Ferenc iránti kegyelet életíróit e három év áttekintésekor nagy ellenmondásba sodorta. Fölvették, hogy Dávid és egyháza ugyanegy voltak, következőleg Dávidban az unitárius statust sujtotta Báthory Kristóf; minthogy pedig Blandrata és Hunyadi Demeter sértetlenül maradtak eddigi hitükben s csak Dávid íteltetett el: Blandrata és Hunyadi árulók, nemcsak, de egyszersmind vádlók is voltak. Ez érzékeny momentum a legfélszegebb részrehajlást váltotta ki. Pedig az elfogulatlan történetírónak okvetlenül észre kell vennie, hogy Dávid elítéltetése mélyen fekvő okok következménye; valamint, hogy Blandrata és Hunyadi Demeter nem az unitárius egyház árulói valának. Hiszen a következmények igazolják, hogy a status létezése a körülményekkel való megalkudni tudáshoz volt kötve. Ha az összes unitáriusok Dávid mellé állanak, könnyen valamennyiüket elsöpri a fejedelmi önkény s a kálvinista fejedelmek fanatikus vallásüldözése. Míg a megalkuvás, a taktika, noha megbecsülhetetlen drága áldozat árán: megmentette az egyházat. E tény — igaz — még szomorúbbá, még fönségebbé teszi Dávid Ferenc elbukását; de legalább igazolja a régen porladó szereplőket. S a történetírásnak magasztos kötelessége az igazság kiderítése által igazságot szolgáltatni!

Említve volt az a csalárd viszony, mely a lengyel trónért folytatott küzdés idején Báthory Istvánt unitárius-barátnak tüntette fel; s már akkor megjegyeztem, hogy a barátságának őszinteségét teljes mértékben kétségessé tette a jezsuitákkal való levelezés előkerülte. Most, hogy immár elnyerte a lengyel királyságot, valamint családját Erdély trónjára emelte, Báthory István titokban arra szólítja föl Kristótot, hogy mielőbb írta ki Erdélyből az eretnekséget. E

fölszólítás nem sokkal kelt trónfoglalása után. Báthory Kristóf, ki katolikus környezetben, gyakran rejtegetett papok támogatásával nyerte neveltetését, szívesen hajlott e buzdításra. Hiszen neki is régi vágya volt őseinek hitét még egyszer megerősödvé látni. Ezért 1576. május 20—26-án Kolozsváron országgyűlésileg kimondatá: „Miért-hogy ezelőtt való articulások tartása szerént megengedetett, hogy az Dávid Ferenc vallásán valóknak superintendensek legyen, itt Kolozsvárott vagy Tordán az ő hitén való papoknak convocatiót tehessen, de a kik Alesius Dénes pappal egy valláson vannak, azokat ne cogálhassa, hanem Alesiusnak az övéi között régi authoritása megmaradjon“.

E végzés halálos csapás volt a magyar unitárizmusra. Noha kétségtelen, hogy Kolozsvár s Aranyosszék vidékén igen sok követője volt Dávidnak, az egy Istent imádók zöme a mai Székelyföldön, valamint a Nagy Alföldön és Dunántúl lakott.¹ Már most, ha csak Kolozsváron és Tordán gyűlhetek össze a lelkészek, igen természetes, hogy távol vidékeken lakók az egyház közigazgatásában nem vehetvén részt, sem kellő gondozásban, sem kellő ellenőrzésben nem részesülhettek. Nagy megütközést keltett e végzés, minél csak az egyház jövőjéért való aggodás volt nagyobb. Az előjáróknak észre kellett venniök, hogy statusok sorsa veszélyben forog.

Mihelyt kétségtelen bizonyosságúvá lett a hír, hogy a partialis végzése a legszigorúbb ellenőrzéssel fog végrehajtatni: a Nagy Alföld és Dunántúl unitárius eklézsiái Erdélytől különváltak s szervezetileg önállósultak, Karádi Pált választván superintendensül. Ez egyházkerület Dávid unitárizmusát vallotta s emlékeink szerint Blandratáék sociniánizmusának közöttük nem vala követője.

Ám, sokkal rosszabb volt az erdélyi unitárius egyházkerület sorsa. Mióta a szász lutheránusok közül kiváltak a magyar lutheránusok, Erdély egyházügye általánosságban csak két statusra oszlott: szászra és magyarra. A szászok megmaradtak eredeti hitükön; a magyarok (s velük a székelyek) előbb lutheránusok, majd kálvinisták, végül unitáriusok lettek. E helyzet először Báthory István

¹ Az unitárius egyház történeti földrajzáról kitünő munka *Kanyaró* Ferencnek második átdolgozása műve: *Unitáriusok Magyarországon, Kolozsvár, 1891.* Emellett nem nélkülözhető az első kidolgozás sem, mely a *Keresztény Magvetőben* jelent meg 1888–89-ben „Unitáriusok Magyarországon a XVI. és XVII. száz évben“ címen.

megválasztásakor változott meg, amikor a politika mélyen belevágott a vallás területébe. Ekkor separálódtak a Békés – Dávid-párti magyar protestánsok külön statussá. Alesius a másik magyar protestáns párt superintendense volt. Minthogy pedig a dogmák még nem voltak elég szilárdra kijegecedve, Alesius superintendenciája alá egyaránt tartozhattak lutheránus, kálvinista és sociniánus magyarok. Békés sorsának jobbra fordultával egyedül Dávid Ferenc maradt híveinek vezére.

A statusmentés elképzelhetően nagy gondot adott volna még akkor is, ha valamennyien tömörülhetnek e cél érdekében. Csak hogy ezt tenni éppen Dávid Ferenc miatt nem lehetett. Kinek élete az igazság törhetetlen kereséséből állott s egyéni meggyőződéseit nem áldozta fel semmekkora anyagi előnyökért: ezúttal sem volt hajlandó meghátrálni a hatalmi erőszak elől.

Míg így borult az egyház ege, Báthory Kristóf öntudatosan haladt a reakció útján. Im már nemcsak fejedelmi udvarába, de Dávid Ferenc városába, Kolozsvárra is betelepítette a jezsuitákat. A Ferenc-rendiek klastroma újra megélénkült az ellenreformáció előharcosaitól. A város érzelmeit élénken visszatükrözi a tanácsnak 1577. szept. 1-ki határozata: „A klastromban ismét elkezdődtek a bálványozások. Minthogy ez napról-napra erőt vesz, amiből romlás és veszedelem következik s az Isten haragjának fölgerjedése: ezért a bírót tanácsával kéri, hogy erre legyen nagy gondja, vegyék elejét s ha szükség, a bíró személyesen találja meg a fejedelmet s a bajt távoztassa el; ha pedig ő kegyelmek országgyűlés tartását látják szükségesnek s ő nagysága meg nem engedné, az országot is meg kell érte találni“. Úgy látszik, hogy a fejedelem nem volt hajlandó kedvelt papjait elűzni, mert az ügy októberben (12—25) országgyűlés elé került. Kolozsvár a partialistól elégtételt kapott, mert azt végezték, hogy „A religio dolgában a régi articulusok szerint nagyságod minden rendeket tartson meg és oltalmazzon meg fejedelmi méltósága szerint“. Hanem e végzés csupán Tordai Sándor András (kit az év elején elhunyt Alesius helyére junius 2-án Enyeden választottak a magyar egyház püspökévé) superintendenciája alá tartozókra vonatkozott.

A jezsuiták és unitáriusok elleni védekezés más végzést is szült, melynek intenciója a magyar protestánsok tömörítése, szervezése volt. Eszerint „Tordai Andrásnak mindenütt autoritása legyen az országban járni, minden helyeket vizitálni és mindenütt az ő

vallásin való egyházi személyeket, papokat igazgatni, oktatni, tanítani, reprehendálni és sinatot tenni, sőt a másféle valláson való papokat is hortando, monendo, docendo, aki lehetséges, az ő sententiájára vonni, de ne erőszakkal, a más félének pedig, Dávid Ferencnek mint ennekelőtte is, most is csak Kolozsvárt és Tordán legyen szabad zsinatot tenni és a más confession való egyházi személyeken semmi jurisdictioja ne légyen, hanem csak az övéin“. Már azzal, hogy Tordai választatott püspökké, Dávid s Császmái dogmatikus ellenfele, az unitáriusok sokat veszítettek. Most e végzéssel az egyház elleni támadások tetőfokra hágtak.

Blandrata és Dávid egyszerre határozták el közzsinat tartását, melyen a védekezés módját megtanácskozzák. Állítólag 322 pap gyűlt össze 1578. márciusában Tordán. Ismeretlen ok miatt Blandrata nem jelenhetvén meg, az elnöki funkciót Dávid Ferenc végzi. Ezzel aztán minden határozatuk előre meg volt pecsételve. A történetírás még nem vizsgálta kellő részletességgel e zsinat körülményeit s így homály fedi az okokat, melyek következtében a védekezésnek ily kétséges idején a legszabadabb szellemű megállapodásokra jutottak. Dávid jelleme bizonyára sok mindent megmagyaráz. Semmi kétségünk abban, hogy ragyogó szónoklatával ezuttal is elbűvölő hallgatóit; ő lehetett a határozatok proponálója is. Mindazonáltal érthetetlen a körülményeknek ennyire figyelemre nem méltatása! A rendeknek összes előbbi törvényei büntetés fenyegetésével tilták az innovációt — és Dávid Ferencék mégis kimondták a communis profetiát, mely „megszabadít minden lelkeszt az ország törvényeiben levő veszélytől, hogy t. i. ne nevezetethessék újítónak, ha olyan dolgok felől vizsgálódik, amelyek a közzsinaton még nyilvánosan nem tárgyalattak és el nem döntettek“. A szabadvizsgálódás főséges elve rejlik e communis profetiában; oly elv, mely lényegét alkotja a protestántizmusnak s mely mégis csak az unitarizmusban tudott megvalósulni!

A tordai zsinat nem elégedett meg csupán oppositioval. „Az egyház közönséges hitvallása megállapított; a kisdedek keresztelése megszüntetett“. Még csak Melius idejében keltett ily nagy megütközést Dávid Ferencnek Serveto-féle dogmatikája. Tordai Sándor András s a jezsuiták egyaránt nagy elítéléssel fogadták. A más nézetűek zsidózást kezdtek látni ez unitárius tanokban.

Előbb bőven ismertettem Serveto Christológiáját s kimutattam, hogy az ő rendszerében minő helyet foglal el Krisztus. Azok

véleménye, kik Dávidot judaizánsnak mondták, főképen e rendszer nem ismerésén alapult. A végső következmény ez volt: a római katolikusok, lutheránusok és kálvinisták szerint Jézus Krisztus valóságos Isten; az antitrinitáriusok szerint nem az. Mint-hogy pedig a zsidók sem ismerik el Krisztus Istenségét, következik, hogy akik ezt vallják, zsidók vagy legalább zsidózók. A zsidózó elnevezés akkor távol állott e szó mai jelentésétől. Dávid Ferenc korában azokat jelölték eképen, akik elég bátrak voltak Jézus Krisztus személyét vizsgálódás alá vonni. A Dialysisben Stancaró, ennek leveleiben Dávid még akkor zsidó névvel volt illetve, mikor az erdélyi protestántizmus csupán a lutherséget ismerte.

Az elnevezések gyakran gyűlöletesebbek a fogalomnál, melyet jelölnek. Így ezuttal is. Nem csupán a trinitáriusok, de a sociniánus antitrinitáriusok is tiltakoztak ellene. E tiltakozásban találkozott Blandrata Tordai Sándorral s a jezsuitákkal.

Már most tekintsük át a körülményeket. Az országgyűlés büntetést határozott az innovatorokra; Tordai Sándor András s a jezsuiták várva-várják az alkalmat, melyen a gyanítható főinnovatorot, Dávid Ferencet s vele együtt követőit a fejedelem előtt bevádolhatják: s ime a tordai zsinaton maguk Dávidék árulják el magukat. Nem maradt hátra ezek után egyéb, mint kettő között választani: az antitrinitáriusok vagy Dávid sorsára jutnak, vagy pedig sorsára bizván Dávidot, megmentik a marosvásárhelyi gyűlésen törvényesített unitárius egyházat. A pillanat, melyben az alternatívában választani kellett, veszedelmesen közelgett. E választást Serveto s Gentile példája tette aggasztóan nehézé.

Blandratáék bizonyára tüzetesen megfontolták a lehetőségeket s számoltak a rájuk háramló felelősséggel. Szerencsés fölfedezések egykor talán megörvendeztethetnek e válságos helyzet részleteinek megvilágosításával. Ma ebből is csak keveset ismerünk. Nem tudjuk, kinek tanácsára, minő remények között, hol határoztak. A megállapodás az volt, hogy Blandrata vezérségével a sociniánus antitrinitáriusok különválnak s különválásukat haladéktalanul bejelentik az országgyűlésnek, azzal a hozzáadással, hogy ők a János Zsigmond alatt törvényileg elismert jogi alapon állanak. Ezzel saját „unitárius“ felekezetük létezését biztosították. Ha csak ennyit tesznek, talán rájuk mondhatjuk a „cserbenhagyó“, „gyáván meghátráló“ stb. elnevezéseket, mikkel Kénosi Töser, Jakab Elek, Kanyaró s mások a legújabb időkig illették. Azonban

— s erre az egész 1578-ik év bizonyosság — ők Dávid Ferencék megtérítését is elhatározták. Épen ez az a momentum, mely engem annak föltevésére indított, hogy Blandrata pártja kezdetben nem akarta kiszolgáltatni Dávidot; meggyőződésem az is, noha ezt igazolni nem tudom, hogy e nemes elhatározás proponálója az a Basilius István volt, kinek higgadt mérsékletét, bölcs megfontolását, egyben öntudatos unitáriusságát egykor maga Dávid Ferenc is nagy elismeréssel említette.

A tordai zsinat után másfél hónap múlva összegyűlt a kolozsvári országgyűlés. Ha kétségünk volna az iránt, hogy a rendek valóban komoly rettegéssel hallák Dávidék innovatioját, hát a törvényhozás 1. pontja minden kétségünket eloszlatja. Mint a század végén a róm. katolikusok, ezuttal a magyar protestánsok az ország épségét féltették e „hallatlan és káromló innovatiótól“, hiszen kik e hitet terjesztik, „az Úristennek reánk következő nagyobb ostorát és büntetését ingerlik“. Ezért utasítják a fejedelmet, hogy „minden haladék nélkül hivassa elő az innovator“ és kellő számú tanácsurakkal meginquiráltatván, „priváltassa és removeáltassa ab officio“.

E határozat immár csak Dávidékat érinté. Blandratáékat előbbi megállapodásuk védte e törvény ellen. A meggyanusítottak az év derekán zsinatban tiltakoztak s hogy saját igazságukat ismételten bizonyítsák, hittételeiket újból átvizsgálták. E gyűlésükről Bikfalvi Imre tudósítá Blandratát, ki rögtön levelet írt Dávidnak s arra kérte, óvakodjék új tanait terjeszteni, mert ha a fejedelem meghallja, kettőjük közül az egyik elveszti állását. Egyben 30 antithesisben kísérlé megcáfolni Dávid új tételeit. Dávid Libellus parvus címen felelt azokra, föntartván minden előbbi állítását.

Idő múltán mind szélesebb körben terjedt a hír a két főantitrinitárius tárgyalásairól s úgy látszik, a valóságot hamis mendedmondák zavarták, mert emlékeink olyan dogmákat tartottak fenn, melyekről bár akkor más volt a közvélemény, ma kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy Dávidhoz semmi közük. A rendek ingerültsége is fokozódott; tán ideirányították a fejedelmi figyelmét is, mert Blandrata arra hívta föl Dávid Ferencet, a püspököt: jelölne meg papjai közül néhányat, kik magukra vállalva az innovatorvázat, a fejedelem által rájuk rótt büntetést elviselendik. Ezáltal a sokirányú gyanusításokkal megzavart béke helyre fog állani. Ám ez ép oly körültekintően eszélyes, mint esetleg igazságtalan aján-

jatot az igazságkereső Dávid Ferenc ridegen elutasította magától. Blandratának éreznie kellett, hogy ki mellett a főhatalomnak nincsen egyetlen védő szava, erkölcsileg megközelíthetetlen magasan áll. Fájdalom, Erdélynek azon ingatag jellemű korában, melyet János Zsigmond szabadszelleme s Báthory István rendteremtő uralkodása után a zsarnok Báthory-ivadékok fejedelemsége jelöl, a tiszta jellem csak arra való volt, hogy a rajta esett folt annál kirívóbban lássék!

Blandrata még ekkor sem adott föl a reménnyel, hogy Dávidot a törvénytiszta határok közé visszatérítheti. 1578 november 14-re Kolozsvárra hívta kora híres theologusát, Socinus Faustust s saját költségén Dávid házánál szállásolta el, utasításul adván, hogy minden módot és alkalmat használjon fel a superintendens megtérítésére; egyben vállalkozása sorsáról öt időközönként tudósítsa. Blandratának e cselekedeteiről a legkülönbözőbb vélemények olvashatók az utókor íróinál s majdnem valamennyi egyezik abban, hogy a fejedelmi orvos titkos kémül használta fel az idegent. Én ily határtalan cinizmust nem tudtam észrevenni a tényekből. Hiszen ha Blandratának csak az lett volna szándéka, hogy Dávidot ellenségeinek kiszolgáltassa, hát akkor nem kellett volna annyi előkészületet tennie evégből. Elég, ha az első gyanúsításnál óvatosan félreáll.

Azonban a sikertelen fáradság minden jóakarotnak végét szakítja. Már több hónapja Kolozsváron volt Socinus, érveit is úntalan elismétlé; tisztán állott már a kettőjüket elválasztó különbség is: Dávid Ferenc tántoríthatatlan. Mintha mi sem történt volna, egyetlen kijelentését sem módosította. Közben kór gyötré. Fel van jegyezve, hogy kólikája ez időtt nagy fájdalommal kínozta. Talán a közeli halál sejtelve is segített edzeni lelkierejét, ha már a testi erő kezdi elhagyni. Egyéb baj is sújtotta. A városi tanács a prédikátorok fizetését az ő esperesi jövedelme rovására emelte.

E sok csapás között vejen kívül nem vala senki támogatója, mert Békés, kinek nemrégén levelet írt, válaszra sem méltatta. Mily nagy lelki megtörésre enged következtetni azon elhatározása, melylyel Blandratához fordult. Mint sok más írás, ez sem maradt ránk; csupán másolatban bírjuk néhány sorát: „Nem teszem fel rólad, hogy kegyetlenebb légy hozzám, mint Kálvin volt Servetohoz, vagy amilyenek óhajtottad, hogy ő hozzád legyen“. Blandrata tüstént válaszolt: „Ha gondolkozásmódodat meg nem változtatod s isme-

retes tanaidat el nem hagyod, az első országgyűlésen mint innovator, kárhóztatni fogsz és elítélnek“.

E válasz megrettenté Dávidot. Terjesszék egyházuk néhány papja elé a vitás tételeket, — írta vissza — azok határozata legyen mindnyájukra kötelező. A választott 10 pap nem érzé magát illetékesnek ítéletmondásra s generalis congregatio elé utalta azt. Blandrata jól tudta, hogy az innovatioellenes törvények nem engedik meg e communis profetiát, tehát a törvényekben meg nem állapított dogmákról nyilvánosan nem is vitatkozhatnak. Legcél-szerűbb lesz Dávid tételeit Blandratáék ellenvéleményével együtt a lengyelországi hittudósok elbírálása alá bocsátani; amit majd azok véleményeznek, azt fogadják el közigazságúlv. Amíg azonban ezek válasza meg nem érkezett, Dávid Ferenc és papjai szűnjenek meg hirdetni külön dogmájukat. E propositiót egyértelműleg elfogadták s a kedvező ítélet jöreményével mentek át az 1579-ik évbe.

Nem részletezem e szomorú emlékezetű év eseményeit.¹ Mindaz, mi ekkor történt, természetes következménye volt az előzményeknek. Híre kelvén annak, hogy a lengyel papok el fogják ítélni Dávid thesiseit, 1579 február 24-ére Tordára Dávid zsinatot hívott össze s azon magasztos kijelentéssel, hogy „a világnak nincs semmi oka azok ellen támadni, kik az eltemetett igazságoknak a sötétségből előhozásában fáradsz“ — megszegé Blandratával kötött egyezségét; papjait az unitárius tanok terjesztésére útasította s általában hüen multjához, széttépte a század kötelékeit, hogy mint a szabadvizsgáldásnak vagy saját kifejezése szerint a communis profetiának martirja, életével áldozzon meggyőződése oltárán.

Nem lep meg, hogy az önbizalmú cselekvésnek e látványa elleneit gyors cselekvésre indítá. A szószéktől való eltíltás, letartóztatás, ideiglenes kihallgatás, majd pedig országgyűlés elé állítás következtek sorra, mígnem a június 1—3-iki gyulafehérvári partialis örökös fogságra ítélte. Az utolsó kihallgatások az egyházmentésnek megdöbentő munkájára vetnek világot. A szakítás Dávid s Blandratáék között a február 24-iki tordai zsinat után végleg elkövetkezett. Most már többé lehetetlen volt békés kiegyezésre gondolni; sőt, mert a pertrakta egy évnél tovább tartott, a fejedelem előtt

¹ Dávid életének részletes rajzát pontos bibliográfiával, oklevelekkel s bő terjedelemben „Dávid Ferenc életrajza“ címen fogom közre adni. Jelen dolgozatom e könyvhöz való részlet-előtanulmány.

Blandraták is kezdtek gyanuba esni. Ez a helyzet tette Dávidnak antitrinitárius elieneit az ő vádlóivá. Mikor a jóakarát elfogy, megnyílnak a rágalom forrásai. Átlagos emberi gyarlóság vett erőt a socinianusokon. Mintha soha nem füzte volna őket semmi egy-máshoz, oly képtelen rágalomokkal vádolták Dávidot. Hamis híreket terjesztettek róla, állításait elferdítették, érveit nem vették figyelembe. Karádi Pál s az Alföldvidéki unitáriusok dorgáló leveleikkel élénk világot vetettek e hűtlen viselkedésre . . .

. . . Ismételjük-e a vég gyászos emlékeit? Elmondjuk-e a már ekkor szélütötte béna végső erőfeszítését, a könyörületes Trauzner Lukács önfeláldozó készségét? Szavunk elhal a lármában, melyet Hunyadi Demeter, Eppel János, Eppel István, Bonus Lukács s Blandrata — a régi pajtások — tiltakozása üt. A hosszú s kínos gyulafehérvári gyűlésen Dávid minden barátja redukálja szabad-elvűségét. Blandrata az első, ki nyíltan bevallja, hogy egyháza biztosítása végett teszi ezt; követte őt Hunyadi Demeter, a múlt hónapban választott új plebánus ötven társával. Dávid egyedül maradt. Kimondatott már az is, hogy életét csak elveivel válthatja meg. Elérkezett hát a pillanat, melyben meglátszik hitének ereje. Emlékszünk, hogy Egri Lukács hasonló helyzetben elfogadta a „törökbékét“. Dávid lelkében nagyobb volt az igazság ereje. „A pápák kardja, a kereszt s a halál képe, — semmi sem fogja az igazságot útjában feltartóztatni“ — mondja s meghal 1579 november 7-én a dévai vár börtönében.

Összefoglalás.

Dávid Ferenc jelentősége az emberiség történetében.

Dávid Ferenc a XVI. században élt; egy olyan korszakban, amelyben Magyarországot a török s a német pusztította. Mindjárt a század első negyedében történt a szomorú emlékezetű mohácsi csata, hol az ország színe-java elesett. 1540-ben a török elfoglalta Budavárát s így hosszú 150 esztendeig megszűnt létezni az egyseges magyar haza. Ehelyett a dunántúli területen s a Felvidéken a német; a Duna, Tisza közön a török uralkodott: a magyarságnak egyetlen biztos menedéke Erdély volt. A németnek is, meg a töröknek is adót kellett fizetni. Ez időben a mágnások, a főurak nem fizettek adót, ellenben a jobbágyok voltak kötelesek ezt tenni. Igen ám, ha még csak ez a kötelesség hárult volna a földműves

népre. Azonban a rendes állami adón kívül meg kellett fizetni a földesurnak járó hasznot; a papoknak is kellett adni dézsmát. A jobbágságnak nehéz volt a sorsa, ez a sokféle fizetség arra kényszerítette, hogy éjjel-nappal a legkitartóbban munkálkodjék. Ha már dolgozik, legalább meg lenne a várt eredmény! A szegény ember sorsa csupa csalódás. Mikor legszebb a vetés, seregek gázolták végig azt; mikor a mezei munka következett, hadba hívták. Vegyük ehhez még azt, hogy bármily gazdag termés idején sem lehetett több a jobbágyé annál, amennyit meg tudott enni.

Ez a súlyos helyzet előbb a szerencsétlen jobbágyok lelkében ébresztette föl a nagy kérdést: vajjon miért ilyen a világ sora; vajjon miért rónak minden megpróbáltatást csak a szegény emberre; vajjon miért sújtja Isten a szegény embert? Ez volt az a nagy kérdés, amire e századnak minden nemesen érző szíve, minden komolyan gondolkozó elméje feleletet keresett. Szinte egyértelműleg jutottak arra az eredményre, hogy Isten haragjának az ember gonoszsága az oka. Ennélfogva a papokra, tanítókra várt a nemes hivatás, megjobbítani az emberiséget. Hivatásukat elismerésreméltó buzgósággal végezték.

Munkájukban ezt a rendet tartották: előbb megismertették az embert Istennel, aztán fölébresztették az ember lelkében a vágyat Istenhez közeledni. Csakhogy a jószándék elé sok akadály gördült. Az egyik azt mondotta, hogy az Isten három, a másik azt, hogy négy; az antitrinitáriusok azt vallották, hogy csak egy az Isten. Más baj is volt. Vajjon meg fogja-e bocsátani Isten az emberek bűneit s elveszi-e a csapásokat? Hiszen — mondották — *akkor*, réges-régen is, nem az emberek jó cselekedeteiért szűnt meg haragja, hanem mivel az ő fia, a Jézus Krisztus megváltotta e világot. Az egyik párt azt hirdette, hogy nem a jócselekedetek fognak minket üdvözíteni, hanem Krisztus érdemei, ennélfogva Krisztust, mint megváltónkat, imádni tartozunk; a másik párt szerint Isten csak úgy bocsát meg nekünk, ha mi magunk megjavulunk. És még száz meg száz ilyen kérdés merült föl. A kétségbeesett ember igazán azt sem tudhatta, mit tegyen, hogy üdvösségét visszakapja. Imádkozzék: de kihez? Istenhez vagy Krisztushoz? Dolgozzék: de mit ér a dolog, ha nem azért üdvözülünk, mert dolgozunk, hanem azért, mert Krisztusnak érdemei elég hatalmasak evégre.

A lutheránusok és kálvinisták jártak elől e kérdések felapró-

zásában. Melius Juhász Péter debreceni kálvinista püspök minden erejét arra fordította, hogy a szentháromság létezését bebizonyítsa. Valóban nagy tanulmányok alapján, éles elmével védelmezte állításait. De hát mire való volt mindez; mit ért tudni azt, hogy mi az a lényeg s a járulék; hogy milyenek az angyalok; hogy az örök életre minő módon támadunk fel; általában mit ért minden okoskodás, ha nem tudta megvigasztalni a szomorkodókat, ha nem tudta elcsöndesíteni a lélek háborgásait? Aztán meg mit használt az, hogy a nyomorai miatt kétségbeesett embert eltiltották az ő Urától, Istenétől, mondván, hogy Istenhez senki nem közelíthet, ha csak nem Krisztus által. Mily rettenetes gondolat rejlett e mondasban! Hát már az Isten is oly úr lett, ki nem akarja közvetlenül meghallgatni az ő egyszerű, elgyötört, vigasztalan teremtményét?

Ekkor lépett fel Dávid Ferenc. Maga volt római katolikus, lutheránus, kálvinista; megpróbálta üdvösségre sóvárgó lelkét e felekezetek tanításai szerint kielégíteni. Nem nyert kielégülést sehol. Ekkor, tanulmányozván a külföld nevezetesebb antitrinitáriusainak, főként Servetonak munkáit, hozzálátott unitárius hitelveinek hirdetéséhez.

Munkája a következő volt. Kimondotta, hogy Isten csak egyetlen egy s aki hozzá el akar jutni, közvetlenül, közbenjárók nélkül teheti ezt. Ezzel az oly hosszú időn át mostoha sorsban levő embereket Atyjukhoz, az egy önmagától való örök Istenhez bocsátotta. Aztán azt tanította, hogy ezt az egy Istent kell imádnunk, nem pedig Krisztust, minthogy lelkünk üdvösségét Isten adja, nem Krisztus. Azt is hirdette, hogy az Úr Jézus Krisztust mindnyájan mesterünknek, mintaképünknek kell tartanunk, mert ő mutatta meg legigazabban: miképpen tisztelheti Istenét a hű keresztény. Ezért az útmutatásért köszönettel és örök hálával tartozunk Jézus Krisztus emlékezetének. E tanításaival azt adta tudtára még mindig habozó felebarátainak: milyen az igaz keresztény és milyen kell, hogy legyen minden ember.

Ez volt Dávid Ferenc munkája.

Az igaznak emlékezete áldott.*

Irta: Ürmösi Károly.

„Az igaznak emlékezete áldott“ — ez ígékben rejlik most a fájdalomnak forrása; ezekben tündöklük a vigasztalásnak fénye is. Oh! világítsd meg lelkünket ígédnek fénysugaraival, Istenünk! Ámen.

„Elvégeztetett“. Ime, ismét elvégeztetett egy élet. S mi itt állunk, Atyánk! a koporsónál, ahol mindennek vége; a koporsónál, amelyben „semmi cselekedet, okoskodás, tudomány és bölcsesség nincsen“. S nemsokára ott fogunk állani annál a tátongó üregnél, amely ismét megnyílt és ismét bezáródik s aztán bezáródva

„ . . . mindent elfed,
Bút, örömet, fényt, szerelmet“.

Bevégződött egy élet. Kialudt a szövétnek, az életnek, a törekvő, a lüktető eleven életnek lobogó fáklyája végső lobbot vetett; s mintha annak kialvása reánk is sötétséget borítana: tétován, gyötrő, tépelődő kérdések hullámverései között hanykódik elménk, hullámai között kérdéseknek, amelyekre mindig — most is — oly nehéz és bizonytalan a felelet. Eddig tart hát minden? Itt a cél és a véghatár? Ezer reményre, száználküli vágyra és óhajra ez a felelet? Sok küzdésnek és nemes törekvésnek ez a jutalma?! . . . Nem, nem óh Atyánk! bár kialszik az életnek szövéténeke, szemünk láttára, annyiszor . . . de, mint millió őrszem az éj sötétjében, világít nekünk a Te ígédnek fénye: „Légy hív mind

* Szentgyeydi és cegei özv. gróf Wass Albertné, szentistváni Kilyén Mária úrnő temetésén, — Kolozsvárt, 1912. január 21-én tartott könyörgés.

halálíg, neked adom az életnek koronáját“, mert „az igazak fényleni fognak, mint nap, az ő Atyjoknak országában“, mert — „az igaznak emlékezete áldott“.

Áldott az igaznak emlékezete — ezt hirdeti nekünk a bölcsesség az életnek könyvében. De ezt érezi szívünk is minden koporsónál, ahol egy híven, szépen és nemesen megfutott élet-pályát látunk bevégezve. Mintha hallanók mindig amaz „égbeli hangokat“, a „léleknek szózatát, mely ezt mondja vala; írd meg: boldogok lesznek ezután a halottak, akik az Urban hálnak meg, mert megnyugosznak az ő fáradságuktól és az ő cselekedeteiknek jutalma követi őket“.

Áldott az igaznak emlékezete — ezt érezzük, óh Atyánk, most is. Nem csupán a bölcsesség tanít erre. Felgyúl a szeretet emlékezetének fénye és vezérel a hű génusz messze tájakra, letünt időkbe és bevilágít előttünk egy élet pályát — be a kezdettől a végig — egy pályát, amely híven és szépen, igazán és nemesen volt megfutva.

Látjuk a nőt, a kire oly igen ráillettek a példabeszédes könyv írójának szavai: „gyors és serény asszonyt ki találhat? mert ennek ára felülmúlja a karbunkulusokat, bizik abban az ő férjének lelke“, mert „a bölcs asszony építi az ő házát“. Látjuk a nőt, az álmok tavaszkorában, az ifjúság rózsás idején; látjuk, amint élettársúl választja őt az, aki fölismerte benne a gyors és serény asszonyt, a karbunkulusoknál is értékesebbet; s aztán amint élettársa oldalán, végig kitaró hűségben megáll, megharcolva a kötelesség nemes harcát, megszerezve a szorgalmas munka nemes levelét is. Látjuk a nőt, az édes anyát, amint — a világ hiúságainak keresése helyett, — az édes otthonhoz ragaszkodva igyekezett híven betölteni azt, a földön legszentebb helyet, amelynek betöltését Te rendelted, óh Uram, a nőnek, az anyának mindenek fölött való hivatásúl, hogy itt keresse és találja boldogítva boldogságát, hogy éljen, munkáljon övéiért, akik „mint olajfának ágai asztala körül“, hogy megvalósítsa életével a költő intelmét:

„Ne nézz, ne nézz vágyaid távolába,
Egész világ nem a mi birtokunk,
Amennyit a szív felfoghat magába
Sajátunknak csak annyit mondhatunk“.

És ezeket látva és ezekre emlékezve, úgy érezzük Atyánk! hogy ő, mint házának őrangyala, övéinek jó szelleme, nemcsak azt a legszebb érdemkoszorút szerezte meg e földön, amely mint dicsfény övezi az önfeláldozó hitvestárs és édesanya homlokát: de leghívebben megfelelt hivatásának, mint honleány és keresztény is, „dicsőítvén Tégedet és elvégezvén a munkát, melyet reá bízta“.

Óh édes Atyánk, Istenünk! szívünk érzi, szívünk sugja nekünk e koporsónál: „az igaznak emlékezete áldott“. Mintha hallanók amaz égbeli hangot, a léleknek szózatát: „Boldogok a halottak, akik az Urban halnak meg, mert megnyugosznak fáradalmaiktól s az ők cselekedeteiknek jutalma követi őket“.

És megnyugszunk. Nem panaszunk ellened, óh, változhatatlan hatalom. Sőt inkább hálát mondunk, hogy e keresztény társunknak adtál időt és alkalmakat, éveket éveihöz, napokat napjaihoz és megáldva őt hosszú élettel, megáldottad őt mindvégig kitarással s a szépnek, jónak és nemesnek szeretetével, hogy hivatása szűkebb körén túl — mint hű honleány és keresztény — is munkálhasson a köznek javára és előmenetelére.

Megnyugszunk, Atyánk, nem panaszunk Ellened. Csak azért esedezünk, hogy a keresztényi megnyugvás érzetét — Gileádnak balzsamát — áraszsd ki azokra is, akik a megboldogulthoz életében, a földön legszentebb kapoccsal voltak fűzve s akik a szeretetben együtt töltött feledhetetlen kedves idők emlékeire gondolva most oly fájó érzéssel állják körül koporsóját a jó édes anyának, nagyanyának és rokonnak s szólanak a Sirlalmak szavaival: „Ime az Úr egyik bánatunkra mást adott, elesett a mi fejünknek koronája“.

Oh, hadd érezzék ők a hitnek édes biztatását: „Azoknak, akik Istent szeretik, mindenek egyaránt javukra vannak“.

Oh hadd érezzék ők, hogy az a kapocs, amely minket itt e

földön, szívünk szereteteivel összekötve, oly erősnek és romolhatatlannak látszik, — s amelyet mégis a halál csontkeze, mint silány pókhálót szakít el egy szempillantás alatt, — hogy az a kapocs csakugyan romolhatatlan, mert „a szeretet erős, mint a halál, kemény, mint a koporsó“.

Mi hisszük, jó Istenünk, hogy Te, aki „mindeneket javunkra igazgatsz“, most is legbölcsebb atyai céljaid szerint cselekedtél. Mi hisszük, hogy az elköltözöttnek fáradalmi után megadva a nyugalmat, megadod neki — hűsége, szeretete, jósága jutalmául — a hervadhatatlan érdemkoszorút: „az életnek koronáját“ ott, ahol „kiki megnyeri jutalmát annak, amit e földön cselekedett“.

Esedezünk: legyen nekünk a mi hitünk szerint. Ámen.

* * *

Visszavárlak . . . ez volt a te gondolatod, talán csak bizonytalan, tétovázó reménynek gondolata, amidőn őt, akinek oly hosszú időn keresztül állottál oldalán, nem láttad többé magad mellett.*

Várlak . . . ez volt az ő utolsó gondolata és aztán eltávozott . . . el a hosszú útra, hogy soha többé vissza ne térjen.

Igen, ő vár, már régen vár téged.

Menj hát békében!

Akik itt maradnak, fájlatják távozásodat és szívük szerint szólnak: „Emlékezetben leszel, mert üres leszen a te helyed“.

Menj hát békében.

Mi a fájdalom könyei között kísérünk. De a viszontlátás reményével is.

Béke lengjen útadon, — sírod fölött és e hajlékban is. A hit, remény és szeretet békéje. Ámen.

* * *

Hát ime, eljutottál a helyre, ahol Téged egy szív vár, amely amíg dobogott, érted dobogott.

* Célzás a néhainak férjére, aki néhány hónappal előbb halt meg, de akinek halála előtte mindvégig titokban tartatott.

Te boldog vagy, mert talán nem remélt találkozásra érkezel.
Te boldog vagy, mert elvégezted a munkát, amely reád volt bízva
és megtalálod azt, akiért munkálni egyik fő célja volt életednek.

Legyen hát a munka után csendes pihenésed, édes álmod!

És édes lesz az, mert a hű szeretet emlékezete fog őrködni
sírod fölött addig, amíg mind viszontláthatjátok egymást.

Oh édes Atyánk, Istenünk! Engedd, hogy legyen nekünk
hitünk szerint. Ámen.

Kriza János önéletrajza. ¹

Én Kriza János születtem 1811 jún. 24-én Miklósvárszékből Nagy-Ajtán, hol édes atyám unitárius lelkész volt, mindössze 47 évig szolgálván az onegy ekklézsiában. Édes anyám Bencze Borbara, tősgyökeres székely; az atyám Tordamegyében Toroczkó, e regényes, sziklák közé zárt helység, szülöttje volt, hová én is 9 éves koromban vittem tanulni az ottani jó hírben álló úgynevezett particulában, hol a syntactica classissal végeztem be a tanulást, öt évet töltvén e patriarchalis egyszerű erkölcsökkel díszes, egész Erdélyben öltözet s lakásbeli szokásaikra nézve is megkülönböztetett kisded városban, melynek lakószai nagy részt vasbányászatból, egy része vassal való kereskedésből, s egy kisebb része földművelésből él. Syntaxista koromban már kezdtem a verseléshez, s maig vannak fenn némely költeményeim azon időből. 1825-ben a székely-kereszturi gymnasiumba vitt anyám a poetica és rhetorica classisokba egy akkor nagy hírben állott igazgatótanár Koronka József kezei alá; 4 évig voltam e szigorú tanár oktatása alatt, a ki főleg a latin classi(cu)sokat, ezek közt Horatiust és Ovidiust tanította előszeretettel; belé is jöttem a latin distichonok készítésébe, így saphicusok sat. írásába is úgy, hogy néhány óra alatt sokszor az egész classisomnak megírtam az exercitiumaikat; egy-párszor magyar versek készítésére is adott themát jó rectorunk, vagy caputokat hagyott ki Ovidiusból szabad magyar fordításra, átdolgozásra. Azonban a magyar versekre nem kaptam oly szép Lektákat (excellenter, praeclare, opipare sat.) mint a latin versekre; sőt komolyan intett, hogy új, még szokatlan szokat használni óva-

¹ Megjelent a Vadrózsák második kiadása II. kötetében (369–377. o.) Eredetije a M. Tud. Akadémia könyvtára kéziratári osztályában. Minthogy ez életrajz most jelent meg először nyomtatásban, helyén valónak tartottuk bemutatni a K. Magvető olvasóinak is, akiknél a legnagyobb érdeklődésre számít-hat egykori püspökünk önéletírása.

kodjam. Ugyanis csak togatus koromban, — mintegy 18 éves lehettem, midőn lefelőször kaptam mintegy történetből kezemhez néhány újabbkori magyar író, mint Kazinczy Ferencz, Fáy András, többre nem is emlékszem, hogy olvastam vagy ismertem volna 19 éves koromig. Toroczkói tanító-koromban a biblián kívül — a melyből igen sokat olvastam nagykegyes nagyanyámnak — alig ismertem s olvastam egyéb könyvet, mint a Hármassz. Históriát, a Hét bölcs Mestereket és több más maradványát régi irodalmunknak, a melyek a toroczkói olvasgatni szerető népnél nyomtatásban vagy kéziratban nagy számmal találtattak. Sz.-kereszturi vén deák koromban megizelintvén egy-két újabbkori írónk bájos művét, nagy mohón estem neki az új irodalom olvasásának 1829 óta, midőn kolosvári collegiumunknak lettem togatus vagy egyenruhás diákjává. Már voltak önképző társulatok akkor e főiskolában, s azonnal társul felvéve irogatni kezdtem. Kereszturi deák koromban inkább csak névnapi s más alkalmi verseket tudtam vala írni.

Népdal s Epigramm voltak, a miknek írására nagy hajlamot éreztem mindig. S írtam volna is sokat, igen sokat, ha az akkora nagy hatalommal fellépett »Kritikai Lapok« egy kis hűsítő vizet nem fecskendenek tüzes hajlamaim közé. — Szentiváni Misi barátom, egy nagytehetségű ifjú, de igen is hajló a mások leczkésésére, bírálatára. Nagy ellenzője volt a könnyű írásnak, a nyilvánosság előtt fellépésnek, s örökké szabta társai elé a kritikai törvényeket — s irgalmatlanul kritizálta a mit irogattak. Sokat tett ez nem tagadhatni az ízlés művelésére, serkentett alaposabb tanulásra, de egynémelyiket igen is szorongóvá tett az írásban vagy attól véggkép is elriasztott.

De visszatérek a collegiumi pályámra. A 4 évi philosophiai s theologiai tanfolyam végzése után két évig a kolosvári reformatum collegiumban jogtanító Tunyogi alatt tanultam a hazai törvényeket, 's 1835-ben a kolosvári unitária ekklezsia költségén, mint papjelöltje felmentem a berlini egyetemre, — csak ide — és semmi más egyetemre nem lehetett akkoriban menni magyar protestáns ifjunak. Még csak Lipszét sem volt szabad utunkba ejteni. Két évet töltöttem a berlini egyetemen theologia, philosophia stb. hallgató-sával, nagyrészt beteges állapotban.

Belső emberem — a *gyomrot* értem inkább, nem a felsőbb szellemi életorganumot — nem tudta kedvelni az ottani életmódot, a rideg hegei philosophia rendszere s még inkább az ő képére s

hasonlatára alkotott theologiák sem igen ízlettek; elég hogy 1837-ben ősszel haza jövén egész esztendeig tartott nyavalyáskodásom, melyből leginkább a vízgyógy s a borszéki borvíz használata üdített fel, úgy hogy 1838 ősszel hozzá kezdhettem a kolosvári papi hivatalhoz.

Betegségem s e miatt folytonos szobáiban ülésém időt és alkalmat adott a képzelődés játékeinak korlátozatlan játszására, s mondhatom, hogy a mi keveset írtam életemben költemény-félét, csaknem mind e nyavalygós állapotomban írtam: mert egészséges állapotom éveiben soha sem volt elegendő időm s alkalmam arra, hogy komoly hivatalos és nem hivatalos teendőimen kívül még írói dolgokkal is foglalkozhassam.

Sziveskedjék itélni a Nagyságos Ur. Már maga a *kolosvári papság* egymagamnak elég bajt, lélek- és test-rongáló foglalkozást adhatott, megjegyezve azt is, hogy gyakorlatlan lévén a szónoklásban a hivatal megkezdésekor, a kevesebb bajjal kidolgozott munkát kezdetben egész héten át kellett repetálgatnom, hogy felakadás vagy belésülés nélkül elszavalhassam. Aztán könnyebben is jött volna nékem mindig a versírás, mint a prózai dolgozás.

A *papi hivatal* mellé járult csakhamar 1840-ben mint ideiglenes tanárnak a *theologiai tanok* nagy részének tanítása, de előbb még az addig deákul tanított tantárgyaknak, egyszerre zsinatilag hozott végzés szerint, magyarul, még pedig újabb kútfők után kidolgozása. Majd 1845-ben rendes theol. tanárrá is megtevétem s azóta, még most püspök létemre is tanárokodom s egyszersmind a papnöveldek is vezetője vagyok.

Ehez járult a consistoriumi jegyzőség vitele 1845-ig. S mint-hogy mind a papság, mind a tanárság után is kevés volt fizetésem, melylyel szaporodó családomat tisztességesen el nem tarthattam, gyermekeimet nem nevelhettem volna; (házassági életre léptem volt 1842-ben néhai unitárius tanár s egyházi főjegyző, a nyomtatott egyházi beszédeiről is ismeretes Füzi János leányával, Borbárával) tehát kénytelen voltam a Méhes Sámuel által kiadott (úgy tetszik) Erdélyi Híradó mellett is segédkezni, még 1842 óta leginkább a »Külföld«-et dolgozván, mely journalistaságom tartott majdnem szakadatlanul egész 1861-ig, midőn püspökké megválasztattam épp abban az alkotmányos szép verőfényes korszakban, mely egyszerre felvillanyozta volt a szabadságérzelmeket, s a több évig püspök-helyettesi hivatalt viselt Székely Mózes (a gondolkozástán írója) helyett a közbizalom engem karolt fel.

Ennyi hivatal — papi, tanári, jegyzői, journalistai — folytatása mellett — hozzá véve még csaknem folytonos nyavalyáskodó állapotomat, — nem csuda, Nagyságos Úr, hogy nem igen lehettek kedv s reményeim, sőt hogy elsülyedt a költői ér, megszakadt, mint midőn a mély aknában elvesztik az arany erét a bányászok, s nekem physikai időm sem maradt, hogy az elsülyedt eret kereshessem s dolgozhassam, hogy a nyilvánosság elé hozhassak vagy egy aranystufát. Ami kevés üres időm maradt, vagy olvasásra — minek eleitől fogva a bolondulásig kedvelője voltam, — vagy kicsiny mezei gazdaságom folytatására, vagy sétálgatásra használtam s ez utóbbira szükségem is volt örökös gyomorszorulásaim, aranyereim miatt.

Kevés dolgozatim összegyűjtésére aligha kapok időt: nem is tudnám egyhamar megmondani, micsoda folyóiratokban s átjelentek meg. Sok egyéb foglalkozásim özönében nem is érkeztem soha azon világra kibocsátott magzatimat felkeresgélni, hogy bámulgassam, mily bőrben, színben vannak, s nem tudom, fogok-e ezentúl is érkezni. Aztán oly kevesen is vannak, hogy nem érdemlik meg az összegyűjtést, mely még kirívóbbá tenné az ő számoknak csekély voltát. Legtöbbet adtam volt ki a *Reményben*, melyet én szerkesztettem volt fenn említett betegségem 2. évében s az unitárius ifjúság nevében adtam ki. A Szentiváni Mihály által kiadott *Reményben* is jelent meg néhány darabom. Az első *Reményben* levő darabok, melyek álnév alatt vannak, egykettő kivételével, mind az enyimek. Az *Athenaeumban* s a *Nemzeti Társalkodóban* is jelentek volt meg némi eredeti és fordított dolgok.

1842-ben adtam volt ki Előfizetési Felhívást »Vadrózsa« című népköltészeti gyűjteményre, mely mintegy 8 ívre volt számítva, de a politikai világ nagy zajában elveszett kedvünk kiadhatására, aztán még akkor nem is voltam egészen tisztában arra nézve, mily elvek s módszer szerint szerkeszem azt a gyűjteményt. Székelyföldön járásom alatt jöttem véletlenül azon észleletre, mily sok ily régi kincs hever, senkitől sem figyelve meg, a nép alsó rétegeiben; s attól fogva *ez egyet* számtalan foglalatosságaim közepett sem vesztettem el szemeim elől, magam is gyűjtöttem mind a székelyföldön jártamkor, mind pedig Kolosvárt lakó sok székely férfi és asszony embereknél — majd a forradalom után következett években levelezésbe bocsátkoztam sok papi és világi rendű barátaim-

mal s azoknak segédével (így!) nagy tárházát gyűjtöttem össze a »székelységeknek«. E gyűjtést sok minden ágára kiterjesztettem a népéletnek, 1861-ben jött inkább eszembe a »Tájszók és szólás-módok« gyűjtése is. Lassankint tisztult bennem a gondolat úgy adni ki a népkölteményeket s szólásmódokat. oly hangejtéssel épen mint a nép kiejti, — a virágot egész himével, illatával mutatni be a közönségnek — a plántát úgyszólván azon módulag, mint a természet anyakeblén felvirult, állítani elé.

Gyulai Pál nagytehetségű s tevékenységű irónk buzdítása és serkentetése s gróf Mikó ő nagyméltósága anyagi befolyása mozdította elő a „Vadrózsák“ I-ső kötetének megjelenését 1863-ban. Célom volt a II-ik kötetet mindjárt a következő évben kiadni, mert készletem volt már akkor, csak nem elegendő egy akkora II-ik kötetre, — kivéve a Tájszótárt, a minek gyűjtését szakadatlanul folytattam és intéztem — azonban az anyagi segély hiánya mind késleltette eddiglen a kiadását. Az Akadémia is ugyan nagylelkűen pártolt, 60 darabot vásárolván meg, mikért 150 frtot kaptam, megigérvén a II-ik kötetből is 60-nak megvásárlását, azonban míg legalább a nyomdai előköltésekre 6 vagy 7 száz ft nem lesz kezemben, nem lehet a nyomtatáshoz hozzákezdenem: mert mulhatatlanul itt helyben kell a nyomtatást intéznem és felügyelnem a javítás aprólékos bajai miatt Pesti kiadónak bármi előnyös feltételek alatt nem adhatom át, nehogy sok hibával jöjjön ki a corrigálásnak eléggé nem ellenőrizhetése miatt. Most arra a gondolatra jöttem, hogy előfizetési utját kísértsem meg, miből pár száz ftot kapok s az államsegély megnyerése folytán püspöki fizetésem is fogván emeltetni, képesítve leszek pár száz forintot a magaméból is kockáztatni s részint az akadémia adományát kipótolni, amit az élet szükségletei miatt kényszerültem elkölteni.

Irodalmi munkásságom nagy részét egyházi s iskolai könyvek vették igénybe. A theológiának több ágait dolgoztam ki, a miket tanítottam s tanítok. »A keresztény vallás elemei« című kis kátém több kiadást ért, s minden iskolákban, még némely más vallásuakéban is tanítatik az elemi osztályokban. E mellett több zsinati s más ünnepélyi szentbeszédek. B. Kemény Zsigmonddal kiadtam volt a korán elhalt Szentiváni Mihály beszéleyeinek egy részét Hivatalom csoportos és folytonos foglalkodásai miatt legfeljebb esti és éjjeli órákat szentelhetek olykor irodalmi dolgokra. Hogy

valamit producáljak, egyházi, sőt házi zajos nyughatatlan életem miatt sem volt arra módom s érzésem. Egyedül a népköltési gyűjtések tették pihenő óráimnak soha félbe nem szakadó foglalkozását s szereztek legédesebb élvezeteket is. Ez érdekből, e célból levelezni sok meghitt barátaimmal már életem kedves megszokásává, nélkülözhetetlen gyönyörévé lett, — ezzel pepecselni, a gyűjteléseket rendezni, szerkeszteni nekem mindennapi üdítés, a mikor csak ezzel is lehet élnem.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény; szerkesztette *Kriza János*. Kriza János születésének századik évfordulója alkalmából másodszer kiadja a Kisfaludy-Társaság. I—II. rész. (Budapest, az Athenaeum-Részvénytársulat tulajdona, 1911. 8-r. XXXIX + 478, 468 l. 6 + 6 kor.)

A „vadrózsák“ újra nyíltak s mi térdig járhatunk bennük, mondaná lelkes és fáradhatatlan gondozójuk, Kriza János. Majd ötven esztendeje (1863—1913), hogy az első kiadás megjelent és egy emberöltő nem tudott megártani e vadon termett virágoknak; színük nem fakult meg, illatuk oly eleven, friss és érdekes, mintha a tegnapi napfény fakasztotta volna s a hajnali harmat üdésége lenne rajtuk.

Nemcsak az emberi élet halandó, többé-kevésbé az emberi alkotások is azok s csak a kiváltságosoknak jut az az érdem, hogy az emberöltők új életre keltik. Ha emberek ezek, akkor halhatatlanok, ha művek, akkor remekművek. A Vadrózsákban a magyar nemzet egy minden tekintetben érdekes, századokon át nevezetes történeti szerepet játszó töredékének, a székelységnek java szellemi kincse rejtőzik. Megbecsülhetetlen, mert az élet azóta sokat szétszórt, elpazarolt e drágaságokból, mint a hogy minden értékest szeret a köznapi színvonalra leszállítani; elosztja, de az így megkisebbedett részek kevésbé is becsülhetők s könnyebben veszendőbe mennek. Az irodalomtörténet gyűjtőhelye és mutatója egy irányban a nemzet szellemi erőinek; Kriza gyűjtésével a székely nép is bevonult ide, hogy ott időtlen időkig elfoglalja az őt megillető helyet. A Kisfaludy-Társaság nem végezhetett érdemesebb munkát, nem áldozhatott méltóbban Kriza emlékének, mint népköltési gyűjteménye kiadásával és újból hozzáférhetővé tételével.

Az új kiadás, mely a Magyar Népköltési Gyűjtemény XI. és XII. kötetenként jelent meg,¹ hűn követi az eredetit. Sebestyén Gyula, a

¹ Érdekesnek tartjuk megjegyezni, hogy a III. és VII. kötet szintén székelyföldi gyűjtés, így tehát már 4 kötettel szerepelnek itt a székelyek.

kiadás felügyelője az „első kiadás teljes egészét érinthetlen kánon-szövegnek“ tekintette. Nemcsak a berendezést tartotta meg, hanem a hangok jelölését is; az utóbbira ezt jegyzi meg: „Kegyeletes gonddal megőriztük a székely nyelv hangtani lejegyzését. Tudtuk, hogy az ilyen mértékű tájnyelviség már nagyon megnehezíti a népköltés egyszerű bájának érvényesülését. Ámde tisztában voltunk azzal is, hogy a székelység e tökéletes nyelvemlékeit ma már nemcsak a magyar nyelvtörténet, hanem a magyar nemzet kialakulásának és elhelyezkedésének legrégebb történelme is nélkülözhetetlen kútfejének tekintí. A székelyek eredetének kérdésében ugyanis épen azoknak a finom tájnyelvi árnyalatoknak van döntő szerepük, amelyeket Kriza még a keveredési folyamat kezdődése előtt kitünően megfigyelt“. A Vadrózsák jelentőségét itt Sebestyén oly oldalról emeli ki, amelyre Kriza annak idején nem is gondolt. Egy nyelvközösség területén belül egyes kisebb területek fontosságát nyelvészeti szempontból már akkor észrevették, de az az aprólékosságig menő hangtani jelölés, mely a rai fonetika álláspontja, a nyelvi sajátságok pontos megőrzése nem volt divatos. Sokkal fontosabbnak tartották az irodalmi szempontot s hogy a műélvezetet ne nehezítsék meg vagy a laikusoknak épen lehetetlenné ne tegyék, többnyire az átíráshoz folyamodtak. Így jelent meg nagyobbrészt a Népköltési Gyűjtemény tíz eddigi kötete. Most a székelyek is a sorbontók közé állottak. A kényszerítő súlyt Sebestyén el kellett, hogy ismerje. Pedig Kriza gyűjteménye hangtani tekintetben nem oly hű, mint azt ma megkivánhatnók. De hol voltak akkor az eszközök, a szempontok, melyek most segítségünkre jönnek? Hol a minták, melyek irányítást adtak volna? Kriza jóformán csak a maga ízlésére támaszkodhatott és finom érzésével megsejtette, hogy a nyelvi sajátságok figyelmébe vétele lényeges, nem egyedül nyelvészeti szempontból, hanem szellemi, műveltségi és így általános történeti vonatkozásai miatt. Az idő igazolta e sejtést.

E külsőnek látszó, de lényegesen jellemző sajátság mellett a Vadrózsák második kiadása változatlan lenyomata az elsőnek. Kriza vastos kötetéből ugyan kettő lett, de a részek belül ugyanolyan rendben maradtak és ugyanazt a változatosságot kölcsönzik, mely egyetlen népköltési gyűjteményünkben sincs meg. Első rész a *balladák, dalok és rokonneműek*, melyek közt sorra vonul fel Udvarhelyszék, Háromszék, Erdővidék és Marosszék; ezek közt legértékesebbek és hatásukat tekintve is legfontosabbak a balladák, mint Kádár Kata, Kőmives Kelemenné, Budai Ilona, Bátori Bódizsár, Bodrogi Ferencné, Szomszéd

legény Gyurka és a névtelenek, melyek az ő későbbi és mások gyűjtésével mintegy negyvenre szaporodtak fel. Pedig akkor már veszendőbe jutott a székelyeknél a gazdag epikai ér s Kriza szinte az utolsó órában érkezett. Mennyire sajnálják, hogy a „magyar ballada-termő területnek“ nem akadt egy hasonló gyűjtője.

Nem kisebb a becse a *daloknak*. Ha arra gondolunk, hogy magyar operettünk is lehetne, hogy könnyelmű, léha dalok uralkodnak zongoraszobáinkban, el kell keserednünk azon az élehetlenségen, kevés önmegbecsülésen, hogy e dúsgyökerű fába nem tudnak életerős nemes hajtásokat oltani. Mennyi kincs rejtőzik így nemcsak Krizánál, hanem többi népdalgyűjteményeinkben is és várja az új életet.

E részbe vannak beosztva az ismeretlen szerzőktől és az ismert íróktól való népdalok, melyek közt több a Krizáé. Ma már szokatlan és meg nem engedett, de akkor fennakadás nélkül be lehetett venni; úgy látszik, nem volt ellene kifogása Gyulainak sem, aki élénk figyelemmel kísérte az első kiadást s tanácsaival segítette Krizát.

Az első kötetben foglalnak még helyet a *táncszók* és *találós mesék*, melyek Kriza óta állandó részei a népköltési gyűjteményeknek. A második kötetbe jutottak a *népsajátóságok*, *népmesék*, *tájszók* és *Kriza jegyzetei*; e második kiadáshoz még Sebestyén is csatolt jegyzeteket.

Új a második kötetben a függelék, mely Kriza önéletrajzát adja és a Gyulai Pállal váltott leveleit, melyek különösen a Vadrózsák napfényre kerüléséhez szolgáltatottak értékes adatokat. Talán sem az önéletrajznak, sem a leveleknek fontosságát nem kell külön kiemelnünk, csak óhajtánók, hogy minél több ily adat állana rendelkezésünkre.¹

Nem célunk most sem esztetikai, sem irodalmi hatás szempontjából vizsgálni e gyűjteményt, csupán a szerkesztőjéről akarunk még néhány szót szólani. E gyűjtemény Kriza nélkül aligha jött volna létre és semmi esetre sem úgy, mint az ő mintagyűjteménye, melyhez a kritika ma sem mer hozzányúlni. Nagy szerénysége mellett igazán „önérzettel“ hivatkozhatik arra, hogy létrejöttébe mennyire belejátszik a maga személye; a gyűjtők nem is sejtették, milyen értéket képviselnek a népszellem termékei, neki kellett felvilágosítania és folytonos buzdításaival serkentenie, hogy összeszedjék, ami még megmenthető. Mily szeretettel kellett ápolnia a kiadás eszméjét, hogy húsz évi sikertelen kísérlet nem vette el minden kedvét tőle, mily páratlan a gond

¹ A levelek helyenként stiláris és helyesírási javításokra szorultak volna, de a kiadó változatlanul hagyta.

és figyelem, mely a legaprólékosabb részletekig kiterjed s életviszonyai sok bajában nem apad! A megoldott feladat teljes elismeréssel kellett, hogy jutalmazza. Az irodalom elsőrangú művelői nem is késtek vele. De mit látunk ugyanakkor egyháza részéről? Elégedetlenséget keltett, mely tudomására jutott; ő, aki egész életét egyháza érdekében használta, elkeseredett, fájdalom szállotta meg, az irodalom kritikusaéhoz s általa a közvéleményhez fordult, hogy igazolják hívei előtt: „egy liturgia s énekes könyv szerkesztését most sújtják nyakamba, mintegy büntetésül, hogy miért bajlódom afféle »anekdotákkal« az egyház dolgai helyett, holott bíz én anekdotát most éppen nem hozok s egy angol püspök, *Percy* is bajlódott ilyenszerűvel — s hány egyház embere foglalkozik még különféle irodalmi ügyekkel. Igazolásomúl az én híveim előtt nem ártana ezt is megemlíteni: annyival inkább, mert nálunk éppen kegyetlenség ezért tenni szemrehányást, midőn az ember sajátlag rá is van szorúlva a »tisztesleges vagy türhető élnetés kedvéért is.«¹

Kriza irodalmi működése két szempontból ítélhető meg. Egyik a saját költészete, a másikkhoz a Vadrózsák az alap. Érdekes mind a kettő, szorosán összefonódnak egymással, de akár történeti és esztetikai vagy harmadikúl ethnologiai szempontból értékesebb az utóbbi. Azonban ez Kriza érdemeiből nem von le semmit. Vajjon az angol Percy-t mi tette az egész Európában híressé és felfogjuk-e teljes súlyát Gyulai azon kijelentésének, hogy Krizát a székely ballada Percy-jének nevezi? Mily hálás feladat volna életét és működését mélyrehatóan fejtegetni, beállítani Erdély ama forrongó korszakába, mely rövid idő alatt egy Jósikát és Keményt, egy Gyulait és Salamon Ferencet adott az országnak, beállítva az un.tárius egyház ama sajátos viszonyaiba, melyek teljes embert és annak egész munkaerejét kívánták. Talán nem kapnánk egy új Krizát, de értékeléséhez megszilárdítanók az alapot, a történeti fejlődésben pontosabban kimutathatók a helyét s hozzá járulnánk a róla való irodalmi tudás felfrissítéséhez.

Örömmel vártuk, üdvözljük és forgatjuk a Vadrózsák újabb kiadását, elismerésünkkel adózunk Sebestyén Gyulának, néphagyományaink és viszonyaink legalaposabb ismerőjének, hogy a kiadást az eredeti szellemében oly gondosan végezte s végül becses jegyzeteivel megpótolta. A Vadrózsák megérdemli, hogy nagyobb érdeklődésre számíttson s az olvasó közönség figyelme széles rétegekben forduljon feléje

Borbély Ferenc.

¹ II. köt. 407. I. Gyulai Pálhoz.

Székelyföldön. Versek. III. kt. Írta Tarcsafalvi Albert. Kiadja az Erdélyi Irodalmi Társaság. Ára 3 kor.

Erdővidék maholnap a Székelyföld Provencalja lesz. Csak a napokban ünnepeltük a Vadrózsák költőjét s Erdővidékről az idén már a harmadik kosár virágot hozza Tarcsafalvi Albert. Egyszerű, mesterkéletlen virágok ezek is. Ami szép van rajtuk, azt mind nem igen árulják az irodalmi boltokban. Tudj' Isten, ezek a naiv székely költők sehogy sem tudnak egy kis modernsége szert tenni: nem fér a fejükbe, hogy a nap ezentúl Párisban kel föl s nem akarják elhittetni velünk, hogy ez a vénhedő, rozoga világ, melynek ők a kovászai, körülöttük forog. Tarcsafalvi pl. így énekel:

Korántse mondom, hogy kiváltképp
Isten búzája voltam én
S hahogy amit valóra válték,
Éltem vele elperzselém.

Aki ilyen szerény tud lenni lírai költő létére, attól ne várjunk semmi hajmeresztő mutatóványt. Azt mondja el csak, amivel tele van a szíve s olyan mesterkéletlenül, mintha nem is verset írna, hanem csak a székely atyafiaknak beszélgetne. Színesen és talpraesetten, ahogy székelyhez illik, de egy kissé bőbeszédűen. A versek ezért külön-külön többet érnek, mint az egész gyűjtemény, ami nem éppen baj, legalább máskorra is hagy az ember belőlük. De az már egy kicsit baj, ha ilyen kielégüléssel a vers közepe tája felé kezd imitt-amott érezgetni az olvasó. Egy kissé keményszívűbb válogatással ennek is elejét lehetett volna venni s a költő, akinek értékes egyéniségében az a legértékesebb vonás, hogy folytonosan izmosul és erősödik, nem veszi tőlünk rossz néven, hogy ezt megmertük mondani. A könyv az Erdélyi Irodalmi Társaság szárnyai alatt jelent meg. Talán mondanunk sem kell, hogy magát s maga elé tűzött lobogóját becsülte meg vele az érdemes Társaság.

P. M.

Az erdélyi szászok falusi iskolája 1600-ig. Írta: *Brandsch* Henrik. Kolozsvár, 1912. 72. l.

„Ha Magyarországon az első városi iskolák nem is voltak a mieink, úgy mégis az első falusi iskolák a mieink voltak. Sőt állítom, hogy az egész világon nálunk voltak az első általános népiskolák.“ (26. l.) Ennek az állításnak igazolása volna jelen értekezés. Csak

volna, mondom, mert ahol okíratos bizonyítékok iránt keresünk, ezt az utalást kapjuk: „Utalok erre vonatkozólag az Archiv für siebenb. Landeskunde-ban legközelebb megjelenő munkámra“. (4, 24, 37, 42, 46, 53, 55, 59, 60, 61, 62, 66, 68. l.) A dolgozat eszerint az Archiv-ban közlendő értekezés kivonata. Épen ezért megbírálása is nehéz, mert merőben új állításoknál nélkülözzük a megokolást. Brandsch két-ségbe vonja, hogy az erdélyi szászoknak lett volna kolostori iskolája (15. l.); hogy az első iskolák egyházi iskolák voltak (10. l.), noha az első kifogásához maga is csatol saját magával ellenkező bizonyítékot (pl. 52. l.), ez utóbbira meg a 47. lapon ezt írja: „A tanítókat, mint personae ecclesiasticae . . .“ Többi ellenmondásairól hallgatunk.

Nagy hiánya e dolgozatnak az is, hogy a magyar-iskola fejlődéséről nem látszik tudomást venni s a szászok dicsőségét a korabeli magyarság rovására emeli ki. Így pl. ott, ahol Meltzl-nek ugyancsak erős kritikával használható „Statistik“-ja után konstatálja, hogy 227 szász faluban volt iskola (23. l.) s még inkább a 24. lapon: „1540-ig ismerünk legalább 123 és 1600-ig 135 különböző szász helyiségben iskolát“ (a megokolás itt is ez: „Utalok a függelékre“). Az igazság kedvéért való lett volna, itt néhány szóval emlékezni a magyar reformáció iskolájáról.

Tárgyi kifogásaimat nem folytatom, míg az Archiv-ba jelzett forrásanyag meg nem jelenik. Akkorra hagyom azt a megjegyzésemet is, hogy Brandsch a magyar nyelvű pedagógiatörténeti irodalomról feltűnő mód hallgat. Azt azonban már itt megjegyzem, hogy a valóságnak teljes elferdítésével írja: „Az előbbi fejezetekben igyekeztünk a szász falusi iskolaügyről magunknak tiszta képet szerezni. Ezen kép azonban nem volna teljes, ha nem követnők azon szálakat, melyek a szomszéd nemzetekhez vezetnek“. (65. l.) S mik ezek a szálak? „Nem azért hívtak bennünket — t. i. az erdélyi szászokat — ide, hogy itt kincseket gyűjtsünk, hanem azért, hogy a nyugat kincseit itt Keleten szétosszuk“. (U. o.) „Ezt bebizonyítani legyen ezen fejezet célja“ — írja s a fejezetnek ilyen kérkedő címet ad: „A szász falusi iskola mint más nemzetek tanítója“. (65. l.) Ehhez a határt nem ismerő önfegyelmetlenséghez még csak egy példát említek: „Így a — szász — falusi tanító az ország első »tagosítási mérnöke« és első »kir. közjegyzője« is“. (58. l.)

A dolgozat hemzseg a germanizmusoktól.

—/—

Új szenzációk a Jézus-irodalomban. Zülicher Adolf, marburgi theol. professzor „Die Christliche Welt“ idei 2. számában „*Új szenzációk a Jézus-irodalomban*“ címmel cikket ír két könyvről. Egyik: *Vor 1900 Jahren. Rückblicke auf Begebenheiten in Palästina vor 1900 Jahren. Von Ferdinand Schmidt.* A másik: *Ein Jugendfreund Jesu. Brief des ägyptischen Arztes Benan aus der Zeit Domitians. Nach dem griechischen Urtext und der späteren koptischen Überarbeitung herausgegeben von Ernst Edler von der Planitz.*

E cikkben olvassuk a következőket:

Az első könyvben egy jeruzsálemi essenus levele foglaltatik, amelyet egy alexandriai essenushoz írt Jézus halála után hét évvel. E levél szerint Jézus tagja volt az essenusok rendjének, melynek tanáiban nevelkedett. Máriának, József jegyesének a fia, de egy essenustól, kit a házasságtól törvény tiltott el. Mária élénk kedélyű nő, szereti a szokatlant; abban leli kedvét, amit nem tud felfogni, az essenust isteni „követnek“ tartotta. A rend rábírta Józsefet, hogy nejét hűtlensége dacára sem hagyta el. — Jézus a kereszten elájult, de 30 óra mulva magához tért. Ekkor egy őrtálló essenus sietett segítségére. Azután még 24 essenus jött, kik egy közellakó essenus házába vitték. Azután a terapeutákhoz megy s nemsokára meghal. „Ez okmány hitelességéről“ — mondja Zülicher — senki sem fog várni tőlem egyetlen szót is. Igen nagy fokú naivság nyilvánul ez állítólagos történet minden mondatában. A könyv írója meggyőződéses okkultista. Egyetlen rokonszenves vonás könyvében az a becsületes törekvés, mellyel Jézus életét az okkultista álláspontjáról megérteni s ez új „tudomány“ céljaira kihasználni igyekeznek. Rettenetes azonban az a vakmerősége, hogy segítségére akar sietni „a jobb gondolkodóknak, szabadelvűeknek és kétkedőknek“ Jézus élete megértésében. „Szégyene lesz korunknak“, ha ez a könyv hatást tehet s kárt okozhat, szégyene a magvetőknek, kik ilyen gyom számára a talajt termővé tették.

A második könyv egy levelet tartalmaz, melyet Benan egyiptomi orvos, Jézus ifjúkori barátja írt 80 körül Kr. u. a rhodusi Stratonhoz, hogy őt Jézus történetével, különösen fiatalágával megismertesse. Jézust a szülői, akik életét féltették, egy egyiptomi papnak adták át nevelésbe. Mikor tizenkét éves korában hazamegy Nazaretbe, hogy anyját megismerje, már csodás bölcsességű. De magasabbra vágyik s a leontopolisi Onias templomába megy. Itt köt barátságot Benannal s egy egyiptomi leány szerelmes lesz belé. Végül hazájában a nép tanítójaként lép fel. Benan szemtanu a Jézus halálánál: elsőnek látja a fel-

támadottat. A föld heves megrázkódása közben jő ki a sirból Jézus s első szava: Béke legyen veled!

Jülicher nézete e levélről az, hogy itt a Krisztus mithosról vitatkozó közönségnek durva becsapásáról van szó s ha a szerző maga is nem valami rettenetes csalás áldozata, vállalkozása izléstelen, minden jó ember megvetésére méltó frivolság.

Egyháztársadalom. A küüllői unitárius egyházkör lelkészei kiadásában e címmel az újévtől egy havonként megjelenő lap indul meg. Szerkesztői Gvidó Béla esperes, Nagy Béla és Ütő Lajos lelkészek. Előfizetési ára egy évre 4 K, félévre 2 K. Kétségtelen, hogy azon a téren, melyet a lap címében jelez, igen nagy és széles munkamező kínálkozik. Ha munkások is akadnak, érdemes munkát végezhet a lap a megmunkálásra kijelölt területen.

„Dávid Ferenc füzetek“. III. Szerkesztik: Demeter Dénes, Péter Sándor, Ürmösi József lelkészek. Kiadják a székelyudvarhelyköri unitárius egyházközségek és lelkészek. Kapható a homoródszentpáli unitárius lelkészi hivatalnál.

Az egyházi életnek szinte parlagon hagyott területén kezdettek munkálkodni az udvarhelyköri lelkészek a fenti füzetek kiadásával. A nép szívéhez férközni, a néppel az olvasást megkedveltetni s a haszontalan és erkölcsrontó olvasmányok helyett nemes irányú és célzatú dolgokat juttatni a nép kezébe: eléggé nem méltányolható törekvés. Ilyen célt szolgálnak a D. F. füzetek, melyeknek III-ik száma könnyed és élvezetes, de gondolatunk szerint túlzott erkölcsi célzatú olvasmányokat ad népünk kezébe. Vajha a szerénynek látszó kezdet, áldásos folyammá nőhetné ki magát.

Irodalomtörténet. Pintér Jenő szerkesztésében most jelent meg a Magyar Irodalomtörténeti Társaság havi folyóiratának, az *Irodalomtörténetnek* legelső száma. Terjedelme 96 oldal. Tartalma: Lampért Géza: Bessenyei és társasága a gárdában. Horváth János: Komjáthy Jenő. Prónai Antal: A Zrinyiász főgondolata. Kéki Lajos: Arany János Utolsó Magyarja. Vértesy Jenő: Gyulai Pál írói tervei. György Lajos: Verseghy Ferenc Természetes Emberének forrása. Tolnai Vilmos:

Arany-magyarázatok. Galamb Sándor: Két kuruc dal. Wéber Arthur: A Halotti Beszéd egy angol munkában. Az irodalom rovatban: Legifj. Szász Károly, Riedl Frigyes, Gagyh Dénes, Király György, Marczinkó Ferenc, Szóts Gyula, Endrei Ákos, Ágner Lajos, Vonház István, Benedek Marcell, Lengyel Miklós, Lehel István, Borbély István, Bittenbinder Miklós, Perepatits István, Pintér Jenő, Baros Gyula, Balassa József és Verő Leó bírálatai. A folyóiratok Szemléjében a Budapesti Szemle, Egyetemes Philologiai Közlöny, Nyugat, Uránia irodalomtörténeti cikkeinek ismertetése. A Figyelőben a M. I. T. Társaság megalapításának története s az eddigi ülések jegyzőkönyve. A folyóirat a társaság tagjainak 10 korona évi díj fejében jár. Nem tagok 15 korona előfizetési árért rendelhetik meg. Egyes szám ára 1 korona 50 fillér. Megrendelhető a szerkesztő címén: I. ker. Várfok-utca 8.

KÜLÖNFÉLÉK.

Pályázat egyházi beszéd írására. A múlt évi utolsó füzetünk 386. lapján fenti című közleményünket — a pályadíjat kitűző Bedő Albert ny. államtitkár úr kivánságához képest — következőleg helyesbítjük: Közönséges vasárnapi ünnepre népszerű nyelven unitárius egyházi beszéd irandó a protestáns hitélet szabadelvű irányának szellemében s a nép vallásos hitének és erkölcsi érzésének serkentésére. *A beszéd, melynek tárgya a Jézus Krisztus által parancsolt kereszteségnek egyházi és ünnepies jelentősége*, Máté evangéliuma XXVIII. r. 19. versében foglalt ez alapigére irandó: „Elmenvén tanításokat minden népeket, megkeresztelvén őket atyának, fiunak és szentléleknek nevében.“ A beszéd terjedelme ciceró betűkkel nyomtatva nyolcad alakban legfennebb 12—16 oldalra terjedhet. A pályadíj száz korona, mely a bírálathoz beérkezése után csak abszolút becsű eredeti beszédnek adatik ki. A bírálathoz beérkezését az 1912. évi egyházi főtanács honlapján hirdetik ki; a bírálathoz pedig az E. K. Tanács által a kolozsvári unitárius kollégiumban tanító felszentelt tanárok és lelkészek köréből, az E. K. Tanács által választott bíráló-bizottság teljesíti. Pályázhat minden felszentelt unitárius lelkész, kivéve az előbb említett kollégiumban tanító tanárokat és lelkészeket. A pályaművek idegen kézzel irandók le és jellegével látandók el, szerző neve pedig külön borítékba zárandó s a boríték a pályamunka jellegével látandó el. A pályaművek 1912. évi május hó 1-ig posta útján az unitárius püspöki hivatalhoz küldendők be, később beérkezett művek pályázatra nem bocsáttatnak. A pályamű a nyertes tulajdona marad, de a „Keresztény Magvető“ c. folyóiratban kiadatik. Nyomatásban már megjelent beszédek nem versenyezhetnek. A magyarországi Unitárius Egyház Képviselő Tanácsának Kolozsvárt, 1911. évi november hó 22-én tartott üléséből. Ferencz József unitárius püspök. Végh Mihály titkár.

A pápa motu proprioja, a porosz kormány és a német katolikusok. A „Die christliche Welt“ 1912. 3. számában olvassuk: Alig viharzott el a Borromeus-enciklika és az antimodernista eskü körül támadt vihar, megint új hangok hallatszanak Rómából, melyek a már-már lecsillapodó vizeket megint hullámszába hozzák. X. Pius pápa ugyanis 1911 okt. 9-én egy Motu proprio adott ki, melynek értelmében mindazok a magánszemélyek, akár világiak, akár egyháziak, férfiak vagy nők, akik egyházi személyeket akár magán-, akár büntetőjogi kérdésben az egyházi hatóság engedelmével nélkül világi bíróság elé idéznek és ott nyilvánosan megjelenni kényszerítenek, különbség nélkül az alá az egyházi átok alá esnek, mely specialiter a pápának van fenntartva

E motu proprio értelme világosan az, hogy az egyházi hatóság, azaz a püspök engedélye nélkül pap nem idézhető sem mint tanú, sem mint vádlott világi bíróság elé.

Kérdés azonban, hogy hol, mely országokban érvényes? Feltűnő, hogy csak nov. 10-én, tehát egy hónappal a kiadása után tétetett közzé. A kath. sajtó hallgatott róla, vagy nagyon röviden regisztrálta. Göller (Kölnische Volkszeitung nov. 25.) úgy értelmezi, hogy a rendelet Németországra és Ausztriára nem alkalmazható, minthogy konkordatumok és a szokásjog alapján a privilegium fori itt nincs érvényben, de óhajtandónak mondja, hogy az egyházi büntetőjog végleges kodifikációja a fennálló tényleges viszonyokat inkább figyelembe vegye. Tehát bármennyire óvatos, de mégis elég világos kritika kath. részről. Azóta a kath. sajtó a rendeletet nem bírálja.

A prot. kritika azonban felébredett s főképp az államhatalom szempontjából kifogásolta a rendeletet; de a „belső motívumok és normák” szempontját mellőzte. *Hoensbroech* gróf (Frankfurter Zeitung 331. sz.) mondja: „A kath. papnak nincsenek kötelességei az állammal szemben; mert az államnak nem szabad egy papot, aki kötelességét az állammal szemben megszegi, felelőségre vonni, csak akkor, ha a nemzetközi pápa-állam főhatóságai, a püspökök vagy maga a pápa, megengedik”.

Prof. *Meyenberg* (Schweizerische Kirchenzeitung 47. sz. nov. 23.) erősen hangsúlyozza, hogy a rendelet Svájcot nem érinti.

Heiner (Kölnische Volkszeitung 1013. sz. nov. 27.) cikkét hivatalosnak kell tekintenünk, mert nyíltan kijelentette, hogy ő nemcsak mint kánontudós, hanem mint a római legfőbb egyházi törvényszék bírója ír anélkül, hogy dezavualástól félné. Az ő fejtegetése szerint a rendelet Németországot és Ausztriát semmi irányban nem érinti. Ausztriát az 1855. évi, Bajorországot az 1818. évi konkordatum, Németországot pedig a szokásjog védi. *Heiner* cikke prot. és kath. részről sok ellenmondást provokált. Hangsúlyozták, hogy a szokásjog minden modern államban érvényes, tehát ha *Heiner* felfogása helyes, a motu proprio csak civilizálatlan négerállamokban bír hatállyal. A szász országgyűlésen a kultuszminister egy interpellációra felelve, kijelentette, hivatkozva *Heiner* cikkére, hogy a rendelet Szászországot „minden valószínűség szerint” nem érinti. Ha azonban várakozás ellenére ez a feltevés nem volna helyes, a szász kormány álláspontja az, hogy ez a rendelet a törvény 13., 15. §-ai rendelkezéseivel összeegyeztethetetlen. A modern jogállam souverainitása az állampolgárok törvényesen védett jogaiba való beleavatkozást nem tűr. Egyébként a rendelet hiteles magyarázata várható.

Nemsokára megjött ez is a porosz kormány beleavatkozására. A vatikáni porosz követ interpellálta Merry del Val államtitkárt. Sajnos, a részletek nem kerültek nyilvánosságra. A felelet azonban igazolta a *Heiner* felfogása helyességét: a vatikán a kanonikus tanokkal egyezőnek nyilvánította az ő magyarázatát. A motu proprio tehát nem érinti Németországot. A kuria ez elismerése után a kormánynak nincs többé oka ez ügygel tovább foglalkozni. Roma locuta, causa finita. Ez esetben tehát a római magyarázat megfelelt a porosz kormány felfogásának. Az izgatottság hullámai elcsendesedtek. A Deutsch-evangelische Korrespondenz a porosz kormány győzelméről számol be a vatikánnal szemben, amely teljesen meghátrált a német közvélemény előtt.

De ez az elcsendesedett közvélemény csalódásban van. Változott-e az államjogi viszony a kuria és az egyes német kormányok között? Teljességgel nem érinti a német katolikust a motu proprio? A felelet az első kérdésre az kell, hogy legyen: nem, -- de; a másodikra: határozott igen.

Az egyházjog figyelemben tartása a hívő katolikusnak vallási kötelessége. Az egyházjog hordozója a pápa s így a pápa egyházjogi rendelete a katolikust kötelezi. Ebből a szempontból kell a rendelet hatályát tekinteni. A pápai államtitkárnak az a magyarázata, hogy a rendelet Németországot nem érinti, annak kötelező erejét az egyes hívő katolikusokra nézve nem korlátozza. Ilyen irányú korlátozásról sehol sem volt szó. Heiner megütközik azon, hogy az egyháztól rossz néven veszik, ha arra inti papjait, hogy peres ügyeiket egyházi fórum előtt intézzék el.

A kath. egyház a polgári és magánjog számos esetében fenntartja magának a döntést, azaz engedélyétől teszi függővé az állami törvénykezés igénybevételét. Hogy ez milyen veszélyes, tudja mindenki, aki a kath. egyház történetét ismeri.

Ha igaz is, hogy X. Pius csak régi határozatokat újított fel, mégis az egyházpolitikai helyzet kiélesítését vonja maga után ez a motu proprio. A régi rendeletek alig voltak érvényben, nem zavarták az állam és egyház közti viszonyt. X. Pius azonban az egyházjog önállóságát hirdeti híveinek s az állami törvénykezést a *lehetőleg* csonkítani igyekszik. Ez a törekvése egy lépés a kath. egyháznak a modern világtól való elzárására.

Az államkormány ezzel szemben erőtlen. Államjogilag nem támadható, ha a pápai államtitkár magyarázatával megelégszik, mert nem követelhet többet, mint a törvények elismerését. De a lelkek függetlenségének hátsó ajtaját, aminő ez a proprio motu, nem zárhatja el. Hivatalos diplomáciai úton azonban véleményét kifejezhette s a rendelet veszélyességét megvilágíthatta volna. „Rettentő világossággal“ mutatja e rendelet, hogy a kath. egyház X. Pius alatt mind jobban állam az államban.

A katolicizmus Németországban két irányra szakadt. A centrum egyik iránya a kölni. Ennek érdekében a kormánynak határozottabban, erélyesebben kellett volna fellépnie, mert ez a kultúrával barátságos irány győzelmét jelentené. Sok elválasztó elem mellett is sok, nagyon sok a közös. Ha a katolicizmussal kell élnünk, — mondja a német cikkíró, — úgy ez az, amely a kiegészést keresi a kultúrával és protestantizmussal. Oktalan volna örvendezni a kath. tábor és az intrinsigens pápa közötti ellentéteken. A kölni irány nem léphet fel a motu proprio ellen, mert az a legfőbb tanhatóság szava, melyet a katolikusnak tisztelnie kell. De az erők gyűjtése már a vetés reményét kelti s ezt a reményt a protestánsoknak nem szabad céltalanul kevesbiteni.

Eucken a vallásról és az életről. *Eucken*, a jenai híres filozófia-professzor a múlt évi júniusban az Essex hall-ban előadást tartott tekintélyes hallgatóság előtt a vallásról és életről. Előadásából kiemeljük a következő gondolatokat: Minden szellemi energia, melyet a civilizáció kifejleszt, igazi tartalmát és ösztönző erejét csak úgy kapja meg, ha egy magában álló szellemi világ nyilvánulásának fogjuk fel. S ezzel már ott állunk, ha nem is a

vallás körén belül, de legalább annak küszöbén, ahol minden szellemi alkotás, minden tudományos és művészi produkció, minden erkölcsi cselekvés egy magasabb hatalom eleven jelenlétén alapszik. Minden szellemi tevékenység egy bizonyos vallást fejt ki s ez adja minden kultúrának azt a lelket, amelyet *egyetemes vallásnak* nevezhetnénk. Ezenfelül a tapasztalatok, az akadályok és nehézségek, melyek az étellel járnak, rávezetnek az isten eszméjére, egy oly vallásra, melynek megvannak saját külön vonásai. Az isten közeledésével részesévé lesz az ember az isteni élet teljességének s ebben van a vallás alapvető igazsága; a legnagyobb misztikum meg abban a tényben, hogy az isteni belép az emberbe s nem veszít isteni voltából. Az ember tudatára ébred az öröknek és végtelennek. S ekkor az Isten szeretete lesz élete uralkodó motívumává. E vallásnak az emberi tapasztalat körében s az egyetemessel barátságos viszonyban kell maradnia, különben szűkkeblű, merev, farizeusi önhiíttséggé fajul. Egy vallás történelmi hatalommá csak úgy lehet, ha saját eszmevilágát kialakítja s kultuszt gyakorol; mégis a dogmáknak és a rítusnak csak annyiban van értékük, amennyiben a szellemi élet kifejező eszközei, különben elvesztik ható, életető erejüket. E szempontból jogosult, sőt szükséges, hogy valahányszor a gondolatok világában nagy változások történnek, elfogulatlan kritikát gyakoroljunk rajtuk s a bennük kifejezésre jutó élet érdekében azokat átalakítsuk. Az ilyen kritika sohasem vezet rombolásra, ha a vallás lényegéből indul ki, nem a külsőségből. Ma az élet minden területén mélyreható változások történtek. A vallás sem vonhatja ki ezek alól magát. S mikor a hagyományos formákat becsületes őszinteséggel bíráljuk, akkor a vallás tulajdonképpeni lényegét akarjuk erősebben kifejleszteni. A szabadság nem akadály, hanem elősegítője a mélységnek. Csak az élet és tevékenység tudja megteremteni az élet vallását. Nem beszél ő — úgymond — valamely szentimentális vallás érdekében. A vallás nem annyira hit ebben vagy abban, mint inkább erő és hatalom idegen elemekkel való harcban. A vallás nem lehet világhatalom szervezet nélkül; de igen nagy fontosságú, hogy lényegét és külsejét egymással össze ne tévesztjük. Az anthropomorphismus veszedelme éppen úgy állott elő a maga színes mitológiájával, hogy e dolgokat összezavarták. A kereszténységnek ma mindenek előtt egyre van szüksége: egy új formára s ebben a szellem csodájának s a szellemben a csodának elismerésére. Az élet ebből a csodából fogva növekedésének és győzelmének erejét nyerni. Így leszünk urai egy új életnek, egy új kultúrának, egy új embernek.

Berzeviczy Széchenyiről. A Nemzeti Kaszinó febr. 4-én este tartotta hagyományos Széchenyi lakomáját, mely alkalommal az emlékbeszédet, kezében a Széchenyi-serleggel, Berzeviczy Albert, a M. Tud. Akadémia elnöke mondotta:

— Semmi sem jellemzi jobban korunkat, — mondta a többi közt az ünnepi szónok, — mint a jogok kiterjesztésének és az egyéni anyagi jólét emelésének türelmetlen, gyakran erőszakos vágya, szemben a kötelességek mind lazább kezelésére vagy elhárítására való törekvéssel. Az a kor, amely a tehetségeinél fogva felsőbbrendű ember, a Nietzsche-féle Übermensch jelle-

gét nem az emberiség iránt fokozott kötelességben, hanem a minden erkölcsi parancsolat és korlát alól való mentességben keresi, aligha számíthatna a Széchenyi rokonérzésére. Még mindig nem akarjuk megérteni azt, ami a legnagyobb magyar valódi életelve volt, hogy amit az ember a közérdekért tenni tud, azt megtenni kötelessége is és hogy a kötelesség a szellemileg és anyagilag legtehetősebbeket terheli legsúlyosabban. Korunkra még mindig ráillik a Laboulaye panasza: „még nem bírjuk fölfogni, hogy nincs valódi nagyság, csak az önfeláldozásban“. Erre tanított Széchenyi is. „*Ki a közönségnek akar használni, legelső kötelessége magáról egészen megfeledkezni.*“ És senki lelkiismeretesebben nem követte azt, amit elvül hirdetett saját cselekedeteiben, mint ő.

Ezután vázolta Széchenyi önfeláldozó kötelességérzetét és nemzete jövőjébe vetett hitének halhatatlanságát, majd így fejezte be beszédét:

— Ezt a hitet hagyta ő nekünk legdrágább örökség gyanánt, ezt a hitet kell megőriznünk a kétely, csalódás, elkedvetlenedés, a közöny és fásultság minden megrohanásai közepett. Meg kell azt őriznünk egyetértve és összetartva minden kisszerű zsörtölődéseink és hatalmi tusakodásaink között, melyek olykor annyira fontosaknak és nagyoknak tűnnek föl előttünk s melyek mégis csak elsimuló hullámfoltok a nemzet halhatatlan életének tengersizkján. Fönn kell azt tartanunk, bármennyire görnyeszt le földadataink terhe, bármennyire nyomaszt az előbbre haladott nemzetek utolérhetetlenek látszó példája. Hinnünk kell nemzetünk jövőjében, úgy mint Széchenyi munkáséletében hitt: az aszkéta zarándok fanatizmusával és a gyermek naiv bizalmával. Legyünk bár — mint ő — ildomosak a cselekvésben, azért — mint ő — a magunkbaszállás óráiban lehetünk merész álmok álmodói, mert csak magasra tűzött cél irányozza nagy tettekre erőnket, mert amelyért egy Széchenyi élt, annak a nemzetnek nagyságáról nem lehet túlmerész álmokat szöni és mert minden álmunk megvalósul egyszer, csak hinnünk kell benne erősen!

Wekerle a munkáról. Az Országos Kaszinó közgyűlése után tartott lakomán Wekerle Sándor volt miniszterelnök egy tartalmas beszédét mondott. Minden gondolata érdemes a megfontolásra. „Ha azt akarjuk, — mondotta a többi között, hogy valóban történelmi alapon alakítsuk át társadalmunkat, ha azt akarjuk, hogy csöndes és biztos legyen a fejlődés és ne előre kiszámíthatatlan evolúció véletlenének tegyük ki közállapotainkat; ha valóban azt akarjuk, hogy az újra megerősödött társadalom folytatója, megóvója, ápolója legyen a mi nemzeti hagyományainknak: akkor le kell végleg tennünk arról a régi fölfogásról, amely úri és nem úri foglalkozások közt tesz különbséget és minden teret el kell foglalnunk. De viszont ügyet kell vetni arra, hogy minden foglalkozásból csak az erkölcsi tényezőket, a mindenki által tisztelt munkát vegyük át. Az a minden munka nélkül való nyereségvágy, az az anyagi javak után mód nélkül való vágyakozás, az anyagi javaknak minden válogatás nélkül való fölhalmozása, hogy ne mondjam összeharácslása valóban nagy bajokként és beteg tünetekként jelentkezik társadalmunkban, káros visszahatással vannak és megzavartják a művelt osztályoknak is erkölcsi felfogását. Nem abszolút, hanem relatív mértékét állapítják meg az erkölcsi kvalifiká-

ciónak; azzal védekeznek, hogy mások is hasonló hibákat követnek el. Nem tűrnek köztekintélyt, romlatlan erkölcsi tisztaságot, hanem minden irányban a gyanúsítás fullánkjaikat bocsátják ki, hogy mindent lerántsanak, mert csak az általános mocskos lavinája képes elfedni különben kidomborodó erkölcsi hibákat. Az ingyenes szolgáltatásoknak, az ellenérték nélkül való pénzszerzésnek elfogadása már a műveltebb osztályokban is mindinkább lőbra kap. Legyünk tisztában, a művelt osztályok erkölcsi érületének meglazulása hatványozottan jut kifejezésre a legkevésbé művelt osztályokban és a bűnkronikákban nyilvánul meg és nyer valódi kifejezést e körök részéről. Legyünk tisztában, hogy ma, midőn a nyers erőnek, a közönséges munkának értéke úgyis fokozott mértékben tolul homloktérbe a szellemi munkával, a szellemi értékekkel szemben, akkor ezek csak úgy tudják megővni felsőbbségüket, befolyásukat, vezető képességüket, ha merőben tiszta és szilárd erkölcsökre vannak alapozva.“

Új típusú középiskola Szabadkán. A Budapesti Hírlap jan. 27. számában olvassuk, hogy Szabadka városa új középiskola megteremtését kérte az államtól. A kultuszminiszteriumban kijelentették a város főispánjának és polgármesterének, hogy az állam itt fogja felállítani az első modern, angol rendszerű középiskolát, melyben az ifjúság testi és szellemi nevelésére egyenlő gondot fognak fordítani. Az állam három holdnyi területet kér erre a célra a várostól, ahol parkot és játszóteret fognak létesíteni. Ennek középpontjában épülne fel az új iskola, melynek építéséhez anyagi hozzájárulást kér az állam a várostól. Szabadka város már a márciusi közgyűlésén fog foglalkozni az állam ajánlatával s minden bizonnyal meg fogja szavazni a kért hozzájárulást. — Ha ez a terv megvalósul, akkor Szabadka a középiskola történetében nevezetes helyet fog biztosítani magának. Magyarországon első város lesz, amely a modern pedagógiai reformtörekvést megértette s azok érdekében az első kezdeményező lépést megtette.

A „Gyógyászat“ Servétről. A „Gyógyászat“ c. szakfolyóirat 1911. évfolyamában olvassuk:

„Servetus Mihály 400-ik születési évfordulója van ez évben. Tudvalevőleg az unitárius felekezet megalapítójának érdemei közé sorozzák a vérkeringés feltalását is. Több mint 100 évvel Harvey előtt Servetus már hangoztatta a vérkeringés szabályait és le is írta a szív billentyűit. Harvey e teóriát az angol királyi szarvasparkból rendelkezésére bocsátott szarvasokon végzett kísérletekkel be is bizonyította s ezért fűződik nevéhez a nagy orvosi vívmány. De S., ez a spanyol származású a reformáció eszméiért lángoló és a lángok közt el is pusztuló férfiú, már sokkal előbb nem csak tudta, de bátran hirdette is az új tudományos ígét és jutalma a tudományban is az volt, ami végül az életben: üldöztetés. Újtásaiért és azért, mert Galenusnak némely tanítását megkritizálni merészkedett, a párisi orvosi fakultás, mely őt előbb a doktorsággal tisztelte meg, üldözőbe vette, úgy hogy Franciaországot is elhagyni volt kénytelen. Az orvosok üldözése csak új hazájából, Franciaországtól, fosztotta meg, de Svájcba menekülve vallási eretneksége miatt fogták pörbe és 1553-ban, 42 éves korában a máglyán tett vértanúságot vallási meggyőződéséért. A nagy orvosnak és gondolkodónak tanai tudvalevőleg legtöbb és legkitartóbb hívekre Magyarországon találtak“.

Tanítók az egyetemen. Németországban hat államban (Szászország, Szász-Weimar, Hessen, Oldenburg, Bajorország, Württemberg) a tanítók beiratkozhatnak az egyetemre. Régebben csak mint rendkívüli hallgatók, újabban pedig bizonyos feltételek mellett rendes hallgatókúl is beiratkozhatnak. Egyetemi tanulmányaik befejeztével államvizsgálatot tesznek, mely képesíti őket reáliskolái, tanítóképző-intézeti tanári, tanfelügyelői, a magasabb iskolák igazgatói és iskolatanácsosi állásokra. Lipcsében az utolsó 8 évben 116 tanító nyert doktori oklevelet. Az egyetemre való fölvétel feltétele: jeles tanítói oklevél s 2–3 évi sikeres tanítói működés. Weimarban az egyetemi évekre a tanítók szabadságotlatnak, Württembergben le kell mondanok állásukról.

Vajjon nálunk mikor nyílik meg az egyetem kapuja a tanító előtt?

Egyházi főhatóság az alkoholizmusról. A németországi szász országos konzistorium megintett egy lelkészt, mert erősen kikelt az alkohol ellen. Dr. Burk a drezdai közegészségügyi kiállításon előadást tartott az alkoholizmusról, melyben nagyon kikelhetett a sörfőzők és vendéglősök ellen is, mert a törvénszéken bevádolták. De a vendéglősök egyesülete nem elégedett meg ezzel, hanem panaszt nyújtott be ellene a drezdai egyházi főhatóságnál is. És a konzistorium nem bizta az ügyet a világi bíróságra, hanem megintette a lelkészt, mondván, hogy nemcsak kifejezéseiben megy túl a megengedhető mértéken, hanem támadásai is megokolatlannak látszanak, amennyiben szesz italok előállítására és kimérése mint ilyen (!) sem a ker. hittan, sem a ker. erkölcsstan álláspontjáról nem tekinthető elítélendőnek, hanem az erkölcsellenes mindig csak bizonyos élesen körül írandó visszaélésekben található fel. Ezért dr. Burk jövőben az alkoholizmus elleni harcában kerülje másoknak jogosulatlan megtámadását.

A Christliche Welt álláspontja az, hogy a konsistorium itt túllépte hatáskörét s az a pap, kinek meggyőződése az alkoholizmusról olyan, aminő dr. Burké, e rendeletnek nem engedelmessé lehet. Az egyháznak kára van abból, ha a főhatóság azt a látszatot vonja magára, mintha a küzdelem komolyságát csökkenteni akarná.

Németországi képviselőválasztások. A német birodalmi képviselőválasztások alkalmával a vallás- és egyház nem játszottak nagy szerepet. Csak egy kis párt, a keresztény-szociális viseli nevében a keresztény jelzőt. Alkalmilag a többi antiszemita-csoportok is beszélnek a kereszténységről. Az antisemitizmus elveszített egy néhány mandátumot. De ez nem azt jelenti, hogy mint a lelkek mélyén élő érzés veszített erejéből; sőt hatása nyilvánult a nemzeti szabadelvű pártban is. A nagy pártok közül a centrum és a konzervatív erősen hangsúlyozta a kereszténységet. Különbözik meg lehet állapítani, hogy a német birodalmi gyűlésben nincs párt, talán a szociáldemokraták kivételében, amely vallás- és egyházellenes volna. Ha a szabadelvű pártoknál néha hiányzik is a kellő megértés, a vallási kérdésekbe való elmerülés, mégis azaz, hogy papokat képviselő jelöltekül állítottak, megmutatták, hogy tisztelik az egyházat s annak szervezetét. Egyházi és vallási kérdések nem is a birodalmi gyűlés, hanem az országgyűlések elé tartoznak. Ez magyarázza azt, hogy e kérdések a választásoknál nem játszottak szerepet.

Barkóczy áthelyezése. Báró Barkóczy Sándor miniszteri tanácsost a középiskolai ügyosztály éléről gróf Zichy János kultuszminiszter áthelyezte a kath. ügyosztályba s helyére Boncz Ödön miniszteri tanácsost rendelte, aki Barkóczy előtt vezette már ezt az ügyosztályt. Hogy minő romboló munkát végzett az áthelyezett tanácsos a magyar középiskola életében, azt tudhatja minden olvasónk, aki a napi mozgalmakat csak némi figyelemmel is kíséri. Bukása fölött a klerikálisok most nagyon el vannak keseredve s a néppárt és a kath. népszövetség országos tüntetésre készülnek Barkóczy mellett és a „hitehagyott” Zichy ellen. A főrendiházban a kalocsai érsek vonta kérdőre a közoktatási minisztert az áthelyezés miatt, aki erélyesen és talpraesetten felelt, hangsúlyozván, hogy egy tisztára adminisztráció körébe eső intézkedés sehogy se tartozik a parlament elé. A kath. tanáregyesület a napokban tartott közgyűlésén egyhangú lelkesedéssel dísztagnak választotta Barkóczyt. E tüntetésekre nem volna semmi szavunk, de tartunk tőle, hogy a középiskola nem fogja egyhamar és egykönnyen kiheverni a Barkóczy okozta rombolásokat s félünk, hogy ez az áthelyezés igen későn történt arra, hogy a felekezeti béke hamarjában helyreálljon.

Nő a templomi szószéken. Svájcban *von Petzold* Gertrud kisasszony a múlt év július 23-án a zürichi Kreuz-Kirche-ben, július 30-án pedig a baseli Paulus-Kirche-ben prédikált s amint írják, nem is keltett semmiféle különös feltűnést, legkevésbé botránkozást. Ahogyan a női mozgalmak napjainkban mind erősödnek s a nők egymásután vívják ki maguknak a közéletben a munkateret, épen nem látjuk lehetetlennek hogy mi is eljutunk idővel a női papságig.

A tanári rangsor. Amint tudjuk, a Rangsort minden évben a február hó 1-én megjelenő Hivatalos Közlöny mellékleteként szokta kiadni a vallás-és közoktatásügyi m. kir. minisztérium. Az így megjelent Rangsorokban a megelőző évi december hó 31-iki állapotok voltak feltüntetve. Az idén a Hivatalos Közlöny szokásos melléklete elmaradt, még pedig egyenesen a miniszter rendeletére. A most várt nagyszámú előléptetések és kinevezések a Rangsor adatait jóformán a megjelenés idejétől számítva helytelenekké tették volna. Hogy ezt elkerüljék, a miniszter elrendelte, hogy a Rangsor csak akkor jelenjék meg, amikor a napokban várható változásokat már abban is fel lehet tüntetni. Ez az oka a késedelemnek.

Pedagógiai szeminárium. A fővárosi tanítószegély továbbképzésére a fentfirt címen új intézményt létesítettek, amelynek az a rendeltetése, hogy a fővárosi tanítókat hozzájuttassa ama tudományágak beható ismeretéhez, melyeket a tanítóképzőkben megismerniök nem volt alkalmuk. A Pedagógiai Szeminárium irányításával a főváros tanácsa dr. Weszely Ödön főreáliskolai igazgatót bízta meg. Ez a körülmény már magában elég biztosítékot nyújt arra, hogy az új intézmény méltóképpen meg fog felelni céljának. Dr. Weszely Ödönt

nagyfontosságú feladatának megoldásában tudományos és művészeti életünk kiválóságai támogatják. Az érdekelt tanítók körében oly lelkes megértésre talált az intézmény, hogy több mint ezren iratkoztak be résztvevőkül, aminek az lett a következménye, hogy új parallel tanfolyamokat kellett nyitni. Az új intézmény felavatása febr. hó 1-én történt meg nagyszámú, előkelő közönség jelenlétében. Ez alkalommal dr. Bárczy István polgármester nagyszabású beszéd kíséretében adta át az intézményt rendeltetésének. Utána dr. Alexander Bernát „Bevezetés a filozófiába“ és dr. Imre Sándor -- folyóiratunk munkatársa -- „A pedagógia mai állása“ címen általános tetszéssel fogadott előadásokat tartottak. Kívánjuk, hogy a Pedagógiai Szeminárium a magyar kultúra emelésére maradandó hatású alkotásnak bizonyuljon.

Országos érdeklődés a Tanítók gyógyfürdője és üdülőtelepe iránt. Megbízható helyről örömmel vesszük hírért, hogy a tanítók alapítás alatt álló társadalmi gyógyfürdője, üdülő és gyermeknyaraló-telepe iránt az egész ország területén nap-nap után igen meleg érdeklődés, általános tömogatás nyilvánul meg.

Székelyudvarhely város képviselőtestülete, midőn nagyobb mennyiségű részvényt jegyzett, meleghangú átiratban kereste meg Magyarország összes városainak és nagyobb községeinek képviselőtestületét: a tanítók fürdőjének részvények jegyzésével való támogatása érdekében. A Tanítóegyesületek Országos Szövetsége külön felhívásban ajánlja támogatásra a tanítóságnak ezen alapítást; az Udvarhelyvármegyei Tanítóegylet lelkes elhatározása alapján, erejéhez mért tömeges részvényjegyzés után, kéréssel járult a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, hogy a szervezendő gyermeknyaraló-telep javára engedélyezzen az ország összes népiskoláiban gyűjtést. Az ország különböző vidékein lelkes tanítók részvényjegyzésre és további pártolásra szervezik az egész helyi társadalmat. Bankok ajánlják fel legmesszebbmenő támogatásukat, hitel- és fogyasztási szövetkezetek sietnek részvényjegyzéseikkel bebizonyítani, hogy a tanítóságnak nemcsak üzleti munkásságát kívánják, de közérdekű ügyeiknek támogatásánál is ott vannak. De nincsen egyetlen foglalkozású kör, melyből az emberek ne a legmelegebb érdeklődéssel szemlélnék és támogatná ezen, a köz javára és végtelen nagy hasznára megalkotni tervezett társadalmi zónafürdő és üdülőtelep ügyét.

Magyarország ossztanítóságának, tanulóifjúságának és az egész társadalomnak használatára és gyogyulására megteremteni egy teljesen modern berendezésű s emellett olcsó zónaárszabású, az évnek minden részében használat, illetve szezon alatt álló hideg, meleg és gőzfürdővel kapcsolatos gyogyfürdőt a Székelyudvarhely határában levő Szejké-fürdő; a felnőttek és gyermekek üdülő és nyaralótelepét a kitünő levegőjű, ivó és fürdői gyogyborvizű nagybaconi (Erdővidék) Uzonka-fürdőn a kijelölt cél, melynek szervezése a tervezett részvénytársasági alapon már ez idő szerint is biztosítva lévén, igen sokan az építendő magánvilla-telek után érdeklődnek és tesznek előjegyzéseket.

A tanítók társadalmi fürdője és üdülőtelepe az egész hazai közönség és gyermeksereg közegészségügyét kívánja hathatósan szolgálni zónarendszerrel, miért is azt az egész közönségnek meleg pártolására a kibocsátott részvényeinek jegyzésével való támogatására ajánljuk.

A részvénytársaság szervezési munkálatait Gyerkes Mihály ig. tanító Székelyudvarhelyt végzi, aki bármilyen irányú tájékoztatást készséggel megad és prospektust küld.

Gyászhirek. Szentgyeydi és cegei özv. gróf *Wass* Albertné, szentistváni *Kilyén* Mária f. évi január hó 19-én d. u. 4 órakor élete 84-ik évében Kolozsvárt elhunyt. Temetése nagy és előkelő közönség jelenlétében, melynek sorai-
ban az erdélyi mágnásvilág majdnem teljes számban látható volt, január 21-én
d. u. 1¹/₃ órakor volt unitárius szertartás szerint. Halálát gyászolják: Szent-
gyeydi és cegei gróf *Wass* Béla és neje losonci báró Bánffy Ráchel, gyermekei
Ráchel s férje széplaki gróf P. Horváth-Tholdy Rudolf és gyermekeik: István
és Margit; Mária s gyermekei báró Atzél Lidia és Eduárd; Ilona s férje
Siemers János és fiok Edmund; Endre és fia Albert; úgyszintén testvérei,
szentgyeydi és cegei gróf *Wass* Ida, özv. Freudenbergi báró Seenuss Teobaldné,
szentgyeydi és cegei gróf *Wass* Antonia s férje cseszelicki Szilvássy Béla és
gyermekei, Carola s férje, nagykászoni és impéri báró Bornemissza Elemér,
Margit s férje, uzoni gróf Béli György, valamint számos közelebbi és távo-
labbi rokon.